

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

Факултет по начална и предучилищна педагогика

Катедра „Специална педагогика и логопедия“

Поликсения Цветанова Кисимова

**Подходи за оптимизация на взаимодействието между
семейството, училището и обществото в условията на
интегрирано обучение**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователна и научна степен „Доктор“
по професионално направление 1.2. Педагогика
(Специална педагогика - Педагогика за деца с интелектуална недостатъчност)

Научен ръководител: доц. д-р Емилия Евгениева

София, 2018

Дисертационният труд е разработен в увод, три глави, изводи и препоръки, заключение, списък на използваната литература на български, руски и английски език и приложения.

Дисертационният труд съдържа 260 страници основен текст, от които 147 представляват същинската част на разработката. Приложенията са 11. В текста са включени 35 таблици, 19 диаграми и 1 фигура. Библиографията съдържа 165 заглавия, от които 138 заглавия на кирилица и 27 заглавия на латиница.

Авторефератът съдържа 83 страници основен текст. В текста са включени 24 таблици и 19 диаграми.

Дисертационният труд се предлага за обсъждане и насочване за защита в катедра „Специална педагогика и логопедия” при Факултета по начална и предучилищна педагогика на СУ „Св. Климент Охридски”.

Съдържание

Увод.....	5
Глава I. Теоретични параметри на проблема.....	8
1.1. Особенности и роля на семейството за развитието и интеграцията на децата със СОП.....	9
1.1.1. Теории за ролята на семейството в процеса на развитие на детето.....	9
1.1.2. Реакции на родителите спрямо заболяването/увреждането на детето.....	10
1.1.3. Ръководни принципи на родителите при отглеждане дете със СОП.....	11
1.1.4. Форми за подготовка на родителите на деца със СОП.....	11
1.1.5. Основни подходи за интерпретация на релацията „семейство-общество”.....	12
1.2. Роля на обществото за развитието и приобщаването на децата със СОП.....	13
1.2.1. Развитие на грижата на обществото към децата със СОП.....	13
1.2.2. Отговорности на обществото към децата и хората с увреждания.....	13
1.2.3. Развитие и функциониране на доброволните обществени организации...14	
1.2.4. Роля на благотворителността, милосърдието и дарителството.....	14
1.3. Роля на училището за интеграцията и приобщаването на децата със СОП.....	15
1.3.1. Роля на специалните училища в зараждането на идеята за интеграция...15	
1.3.2. Същност и особености на интегрираното обучение.....	15
1.3.3. Същност на приобщаващото образование и концепцията за невроразнообразието.....	16
1.3.4. Нови законодателни промени по отношение на образованието на деца със СОП в България.....	18
Глава II. Представяне на изследователската програма.....	21
2.1. Изследователска рамка.....	21
2.2. Методика на изследването.....	23
2.3. Контингент на изследването.....	23

2.4. Инструментарий на изследването.....	25
2.5. Етапи на изследването.....	26
Глава III. Анализ на резултатите от проведеното изследване.....	27
3.1. Анализ на резултатите от констатиращия етап.....	27
3.2. Анализ на резултатите от формиращия етап.....	38
3.3. Анализ на резултатите от контролния етап.....	45
3.4. Анализ на резултатите от заключителния етап. Изводи и препоръки	51
3.5. Статистически анализ на данните	58
3.6. Анализ на заключителния етап.....	79
Заключение.....	79
Основни научни приноси на дисертационния труд.....	82
Списък на публикациите по темата.....	83

Увод

Актуалност и значимост на темата:

По данни на Световната здравна организация (СЗО) през последните години се наблюдава значително увеличение на броя на хората с увреждания, в това число и децата, както в България, така и в световен мащаб. В света живеят повече от 1 милиард хора с някакъв вид увреждане. Към 2011 г., по данни на Националния статистически институт (НСИ), у нас техният брой е 474 267, от които 9039 са деца.

Живеем в свят и епоха на големи противоречия – от една страна сме свидетели на бърз технологичен напредък и разполагаме с огромно количество информация на една ръка разстояние. Същевременно обаче сме свидетели на тревожна ескалация на броя деца, които не могат да живеят пълноценно в този свят, защото мозъкът им не функционира правилно. Днес в света има 21 милиона деца, при които са установени сериозни проблеми на вниманието, поведението и обучението. Всеки ден хиляди нови биват диагностицирани със синдром на дефицит на вниманието и хиперактивност, разстройство от аутистичния спектър, дислексия, синдром на Турет, обсессивно-компулсивно разстройство, биполарно разстройство или друго състояние, свързано с мозъчна дисфункция. Това е един от най-сериозните здравословни и социални проблеми на нашето време.

Децата с увреждания и различни специфични заболявания срещат трудности в своето обучение. В тези случаи те биват идентифицирани като деца със специални образователни потребности (ДСОП). Още от Древен Египет различни специалисти се опитват да дадат отговор на въпроса как тези деца да бъдат приети от заобикалящия ги свят – семейство, съученици и връстници, общество, и на какво да бъдат научени те. Независимо от особеностите в развитието им и техните специфични нужди, децата със СОП са като всички останали деца – имат право да бъдат обичани, уважавани, зачитани, да живеят пълноценен живот като пълноправни членове на едно развиващо се общество, каквото е българското.

Това предполага при тях да се прилага цялостен подход, те да бъдат в центъра на вниманието от страна на всички институции, с оглед развитието на тяхната личност и

повишаване качеството им на живот. През годините в България се полагат множество усилия и се предприемат редица мерки от държавни и неправителствени институции и организации за интегриране на децата със СОП в обществото. Най-новата реформа в тази посока е апробирането на приобщаващото образование и преобразуването на помощните училища, в които се обучават голяма част от тези деца в центрове за специална образователна подкрепа (ЦСОП), която влиза в сила от предстоящата учебна година.

Въпреки периодично настъпващите промени в сферата на образованието и подпомагането на децата със СОП, все още не са разработени и предприети достатъчно ефективни мерки, които да подпомогнат пълноценното им приобщаване в обществото. Една от най-важните предпоставки за това е работа в условията на сътрудничество и партньорство между най-важните социални групи, в които участва детето – семейството, училището и обществото. Това създава необходимост от разработването на модел, включващ подходи, методи, средства и дейности, с помощта на който да се оптимизира взаимодействието между трите групи в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование.

През последните години, когато става въпрос за децата със СОП, фокусът пада върху тяхната интеграция, както и върху това къде е по-добре да бъдат обучавани те. Специалистите в сферата, редом с родители и учители дискутират този въпрос, търсейки най-подходящият избор за конкретното дете. Без никакво съмнение е, че всяко дете има право да получи качествено образование, съобразно индивидуалните му особености и възможности. Образование в масово училище, осигуряващо му достъпна и подкрепяща среда, заобиколено от своите връстници, предоставящо му ресурсно подпомагане, специалисти според личните нужди, индивидуални образователни програми, дидактически материали, помагала и др.

Вече не става въпрос само за интеграцията на децата със СОП в образователните институции, а и за приобщаването им в обществото. Децата със СОП няма как да бъдат приобщени и интегрирани успешно в обществото, ако нагласите и настроенията от страна на гражданите към тях са негативни. Това налага предприемането на мерки за преодоляване на тези бариери и промяна в предразсъдъците, стереотипите и нагласите на обществото към хората с увреждания, в частност децата със СОП.

Именно затова, за успешна интеграция на децата със СОП можем да говорим, когато налице са три предпоставки – здрава семейна среда, подкрепяща и достъпна училищна среда, където детето е в контакт със своите връстници и толерантна и приемаща обществена среда, мотивирана да подпомогне процеса по приобщаването. Това обуславя значимостта на темата на настоящата разработка – оптимизиране на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение.

Настоящият дисертационен труд разглежда спецификата на интегрираното обучение и приобщаващото образование на деца със СОП и предпоставките, които те създават за осъществяване на взаимодействието между учители, родители и общество.

Темата е разработена въз основа на актуални литературни **източници** – книги, нормативни документи, статии от списания и интернет сайтове, които предоставят необходимата информация по въпросите, които са обект на разработката.

Методиката на изследването обхваща:

- 1) Първи етап – определяне на темата и структуриране на дисертацията.
- 2) Втори етап – проучване на информационни източници по темата – теоретичен анализ на научна информация.
- 3) Трети етап – разработване на инструментариума и провеждане на емпиричното изследване (чрез анкетиране).
- 4) Четвърти етап – обработка на резултатите и формулиране на изводи и препоръки.
- 5) Пети етап – разработване на модел за оптимизация на взаимодействието училище-семейство-общество в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование. Експертна оценка на модела от специалисти в областта.
- 6) Окончателно оформяне на дисертацията и евентуални корекции.

Трудности и ограничения на изследването:

Като **трудности и ограничения** на изследването можем да отчетем броят на лицата, участващи в него. За да е по-представителна извадката имаме желание да включим по-голям брой респонденти от групите на учителите и представителите на обществото. Не успяхме да реализираме това наше желание, тъй като дори и с общо 80

изследвани лица ни беше много трудно да проведем изследването, съобразявайки се с ангажиментите и графика на всяко от лицата.

Изказвам специална благодарност на научният си ръководител - доц. Емилия Евгениева, проф. Ценова и преподавателите от катедра „Специална педагогика и логопедия“ за помощта и подкрепата, която ми оказаха.

Настоящият дисертационен труд представлява интерес за: специални педагози, учители в масови училища, ресурсни учители, директори на училища и на ЦСОП, психолози, рехабилитатори, арт-терапевти, социални работници, други педагогически и непедагогически специалисти, проявяващи интерес към темата, родители на деца със СОП и на деца в нормата, НПО, студенти и широката общественост.

Структурата на разработката включва увод, три глави, заключение, списък с използваната литература и приложения.

Глава I.

Теоретични параметри на проблема

В първата глава на дисертацията се очертават теоретичните параметри на проблема, като фокусът пада върху ролите и значението на трите целеви групи за развитието на детето и за процеса на интеграция на децата със СОП. Разгледахме различни теории за ролята на семейството в процеса на развитие на детето, за да покажем колко важна е семейната среда за изграждането на пълноценни личности. След това преминахме към различните реакции на родителите спрямо заболяването или увреждането на детето и принципите, по които те трябва да ръководят отглеждането и възпитанието на дете със СОП. Спряхме се и на някои от формите за подготовка на родителите на деца със СОП. Разгледахме няколко основни подхода, с помощта на които да направим интерпретация на релацията „семейство-общество“.

След това преминахме към ролята на обществото за развитието и приобщаването на децата със СОП, акцентирайки върху няколко основни теми: развитието на грижата на обществото за децата със СОП през годините; отговорността на обществото към децата и хората с увреждания; развитието и функционирането на доброволните обществени организации и ролята на благотворителността, милосърдието и дарителството.

Накрая завършихме с ролята на училището за интеграцията и приобщаването на деца със СОП, като разгледахме накратко: ролята на специалните училища в зараждането на идеята за интеграция; същността и особеностите на интегрираното обучение и на приобщаващото образование, като представихме и концепцията за невроразнообразието. Разгледахме и анализирахме и новите законодателни промени в политиките за образование на децата със СОП.

1.1. Особености и роля на семейството за развитието и интеграцията на децата със СОП

1.1.1. Теории за ролята на семейството в процеса на развитие на детето

Развитието на човека е жизнена перспектива и динамична система, образуваща се от взаимодействието на съзряването и научаването, от амалгамата на физически, психически и социални процеси. Промените в развитието са резултат от съвкупното влияние на биологически, психологически, социални, исторически и еволюционни фактори, които на свой ред зависят от хронологията на въздействието си.

Някои от процесите на развитие са свързани до голяма степен с влиянието на обкръжаващата среда, състояща се от множество системи на различни нива. Най-изначално, постоянно и комплексно, особено в периода на детството, най-дълговременно и емоционално през целия жизнен път на индивида е влиянието на семейството. То се определя пряко от родствените връзки, жизнените ценности,

личностните особености и възпитателните ориентации на родителите, и косвено, от ролята на семейството на „посредник” във взаимоотношението „дете-общество”.

Голяма част от теориите за развитието интерпретират ролята на семейството в социален и възпитателен аспект и оказват влияние върху обществената образователна реалност и възпитателния стил на родителите. В този смисъл те са презентация на възможни позиции, роли и отношения с детето в процеса на възпитание (Пенев, 2002).

Основните теории за ролята на семейството в процеса на развитие на детето се делят на: *биологични теории* – теория на рекапитулацията (G. S. Holl) и спирален модел на развитието (A. Gessel); *традиционни психоаналитични теории* – теория на психоанализата (S. Freud), теория на индивидуалната психология (A. Adler) и теория на социопсихоанализа (E. Erikson); *теории на когнитивната социализация* – теория за когнитивното развитие (J. Piaget), теория на моралното развитие (L. Kohlberg), теория за половите различия в моралните съждения (K. Gilligan) и теория за приемане на социалната роля (R. Selman); *теории за научаването* – теория на класическото обуславяне (Skinner), теория на инструменталното обуславяне, теория за социалното научаване в резултат на наблюдение и подражание (A. Bandura); *екологичен модел на развитието* (U. Bronfenbrenner); *културна антропология* (M. Mead).

1.1.2. Реакции на родителите спрямо заболяването/увреждането на детето

Разбира се, появата в семейството на дете с каквото и да било сериозно заболяване или увреждане е крайно нежелан проблем, който предизвиква разнообразни реакции у различни категории родители. Познаването на тези реакции би помогнало на педагозите и другите специалисти, работещи с деца със СОП, бързо да се ориентират в семейната обстановка и да допринесат за вземане на най-подходящо решение на конкретния случай. Възможно е родителите да демонстрират, макар и не в най-чист вид, следните реакции: объркване, отчаяние, бягство, бунт, силно протезиране, занемаряване, отхвърляне, реалистично отношение.

1.1.3. Ръководни принципи на родителите при отглеждане дете със СОП

За да бъдат истински полезни на своите деца със СОП, родителите трябва да изграждат своите действия в семейството върху няколко ясно определени и много важни принципи:

- ✓ Децата със СОП са като другите;
- ✓ Първо детето, а после увреждането;
- ✓ Подпомагане на цялостното развитие;
- ✓ Равноправно участие в учебния процес.

Равноправното участие на родителите в учебния процес е реална необходимост, затова е изключително важно да се полагат усилия от страна както на родителите, така и на учителите, за постигане на партньорство между тях.

1.1.4. Форми за подготовка на родителите на деца със СОП

Формите за подготовка на родителите трябва да се основават на партньорство между специалистите и семейството. Хегарти (1994) определя 3 подхода за изграждане на партньорство, които отчитат равнището на родителската активност: подпомагащи (силни) родители, смяна на ролята и подготовка за съвместно участие. Учителите-специалисти, бързо трябва да се ориентират в тези 3 подхода при взаимодействие с родителите.

Накратко ще изброим някои от най-популярните форми за подготовка на родителите: посещения в дома; родителски семинари; поддържащи групи; предоставяне на специална литература; родителски срещи; участие на родителите в конференции и конгреси в областта на специалната педагогика; общуване от разстояние; телевизионни и радио програми; програми, записани на преносими носители на информация; онлайн програми.

Ясно е, че в подготовката на родителите трябва да има стремеж за подбор на най-подходящата форма при определени условия в умело съчетание с останалите.

Ролята на семейството като икономически, репродуктивен и социализиращ (възпитателен) фактор се интерпретира и чрез конкретни подходи за изследването му,

базирани върху отношението „семейство-общество”. Голяма част от тях са изцяло или частично свързани с представените психологически теории на развитието в параграф 1.2.1.

1.1.5. Основни подходи за интерпретация на релацията „семейство-общество”

Описанието е свързано с условното им групиране чрез следните показатели:

- ✓ роля на индивидите за прогрес на семейната институция, респективно обществото;
- ✓ връзка на семейството с други социални институти;
- ✓ междуличностни взаимоотношения в рамките на семейната общност;
- ✓ възпитателна функция на семейството.

Семейството е относително независима от обществото социална група: теория на размяната, интеракционизъм, психоаналитичен подход, транзакционно-аналитичен подход.

Семейството се управлява от обществените изисквания, норми и традиции: личностен социалнопсихологически подход, системни теории, екосистемен подход, ситуационен подход, марксистки подход.

Семейството се намира в интеграция и равновесие с останалите социални структури: структурнофункционален подход, институционален подход, теория на конфликта, междудисциплинарни теории за изследване на семейството – генетичен подход.

След като разгледахме основните подходи за интерпретация на релацията „семейство-общество”, които са отправна точка за цялостен поглед към социализацията и възпитанието на детето и ролята на родителите, е време да насочим вниманието си конкретно към ролята на обществото за развитието и приобщаването на децата със СОП.

1.2. Роля на обществото за развитието и приобщаването на децата със СОП

1.2.1. Развитие на грижата на обществото към децата със СОП

Като разискваме въпроса за отношението на обществото към децата със СОП, ние няма да направим цялостен исторически преглед на тяхното обучение, а ще се ограничим върху социалната страна на този въпрос. Това означава, че най-общо ще проследим глобалната съвкупност от грижи на обществото за тези деца. Променящото се обществено отношение към децата със СОП условно може да се раздели на 5 периода, описани от Линквист (1994): период на изолация, период на хуманизация, период на свързване на обучението с рехабилитацията, период на интеграция и период на равноправно участие в живота на обществото.

1.2.2. Отговорност на обществото към децата и хората с увреждания

Вината на обществото за появата на хора с увреждания условно може да се разглежда като пряка и косвена. Пряката вина произтича от присъщите на обществото социални недъзи, от които то все още не може да се избави, например алкохолизмът, наркоманията, тютюнопушенето, злоупотребата с медикаменти, заедно с професионалната небрежност и безотговорност, които в много случаи са несъзнателни. Това са само малка част от причините за раждането на деца с увреждания.

Накратко можем да обобщим, че освен пряка, обществото носи и косвена вина за създаването на деца и хора с увреждания. Общественото развитие не позволява тази вина да бъде избегната. След като дори без да желае, обществото е виновно за създаването на хора с увреждания, присъщата му дълбока хуманност изисква то да поеме и отговорността за тях. В тази посока създаването на благотворителни обществени организации е един от основните инструменти, с които обществото да даде своя принос към развитието, подпомагането и интеграцията на децата със СОП.

1.2.3. Развитие и функциониране на доброволните обществени организации

По начало доброволните организации, които имат отношение към обучението и рехабилитацията на деца и възрастни с различни увреждания, се делят на 2 основни групи – организации на и за инвалиди.

Организации на инвалиди са тези, в които членуват самите инвалиди. Те се диференцират според видовете инвалидност и носят различни наименования – съюзи, асоциации, федерации, дружества и пр. У нас такива организации са Съюза на слепите, Съюза на глухите, Съюза на инвалидите и др.

Организациите за инвалиди обикновено се създават от здрави хора, които посвещават част от свободното си време за благо на децата и хората с увреждания.

Всички национални и международни доброволни обществени организации за подпомагане на децата със СОП се основават на милосърдие, благотворителност и дарителство. Значението на тези три думи ще изясним в следващия параграф.

1.2.4. Роля на благотворителността, милосърдието и дарителството

Грижите на държавата и усилията ѝ да решава редица социални проблеми, създават фалшива представа, че потребностите на хората в неравностойно положение, в това число и на децата с физически и психически увреждания, могат да бъдат решавани без участието на обществеността.

Милосърдието е преди всичко вътрешно убеждение – готовност на човека да помогне на тези, които са в по-неизгодно положение от него.

1.3. Роля на училището за интеграцията и приобщаването на децата със СОП

1.3.1. Роля на специалните училища в зараждането на идеята за интеграция

Тогава стана ясно, че многобройните приноси на специалните училища имат многопосочно значение за развитие на теорията и практиката на обучение на различни групи деца, заемащи неравностойно социално положение в обществото.

Днес, макар и с известно неудобство, продиктувано от положителният им принос, трябва да признаем, че създаването на тези институции носи и редица негативи. Но същевременно с това, обективността изисква да отбележим, че в исторически план подобно развитие е било неизбежно.

Периодът на изолация, който бе доминиращ до края на 19 век, помогна по-ясно да се открият някои конкретни недостатъци на специалните училища, валидни и в съвременното обучение на децата със СОП. Изброяването на тези недостатъци има за цел по-ясно да се види нуждата от промени, възприемането на нови, нестандартни идеи и поглед към бъдещето на тези училища (Радулов, 1995):

Независимо от многото „за” и „против”, специалните училища дълго време бяха реалност, с която всички бяха длъжни да се съобразяват, за да намерят най-верния път към бъдещето. Бъдеще, в което може би вече живеем, имайки предвид новата образователна реформа и реструктурирането на помощните училища в ЦСОП.

След зараждането и развитието на помощните училища започва да се заражда и идеята за интегрирано обучение.

1.3.2. Същност и особености на интегрираното обучение

Интеграцията е един своеобразен феномен между личността и групата. Тя не означава асимилация на личността от групата или на една група от друга и представлява реално взаимно проникване чрез неформални отношения. През последните години интеграцията беше едновременно крайна цел и основна стратегия

на дейността на институциите, занимаващи се с обучение и рехабилитация на хора с увреждания, което изисква налагането на фундаментални промени в техните структура и подходи (Дянков, 2002).

Не може да съществува и да се говори за интеграция там, където се създават и поддържат големи затворени общности. Успешната интеграция означава основна промяна в качеството на живота на децата със СОП и хората с увреждания, в смисъл на тяхното приемане и равноправно участие в живота на обществото, като пълноценни негови членове (Военкинова, 2004).

Появата и развитието на интегрираното обучение илюстрира основната промяна в съвременното обучение за деца със СОП – извършва се преход от специалните училища към интегрирано обучение, а днес – от интегрирано обучение към приобщаващо образование.

Особености на интегрираното обучение:

Особеностите на интегрираното обучение засягат главно децата със СОП, но и техните съученици в обикновената класна стая. В условията на интегрираното обучение е изключително важно да се разбере, че масовото училище поема част от отговорността за обучението на детето със СОП. В досегашната практика такива деца се отправят към специалните училища, които се ангажират изцяло с тях. Тази особеност е съществено важна, тъй като масовото училище се превръща в училище за всички и става символ на социалното приемане на тези деца (Иванова, 2001).

1.3.3. Същност на приобщаващото образование и концепцията за невроразнообразието

Приобщаващото образование се приема като по-висше ниво от интеграцията, като обучение за всички. Това е така, защото е важно не само да се гарантира достъп до образование, но да се осигури смислено участие, постижения и успех за всички деца, съобразно с потребностите и силните им страни, с което да се подпомогне овладяването на важни житейски и социални умения. Приобщаването предполага равни възможности за участие и научаване, като се зачита личният избор при изготвяне на образователната програма и осигуряването на педагогическата подкрепа.

„Приобщаване“ означава много повече и от „включване“. Често системата на образование включва децата, но не им осигурява поддръжка, докато приобщаващото образование предполага децата да са част от общността, да получават адекватна подкрепа да учат, да участват, да развиват пълния си потенциал, да се сближават с другите, да се чувстват приети и ценени и да преживяват успех в ученето и в живота. В този смисъл се уточнява, че „участие означава учене в сътрудничество с другите и чрез споделяне на опит. То изисква активен ангажимент към ученето, възможност да изразиш мнението си относно образованието и то да бъде чуто. Или, същностно погледнато, да бъдеш признат, приет и оценен заради самия себе си“ (Дугин, 2009, с. 4).

Приобщаващото образование действително е съсредоточено върху детето, а не върху програмите за обучение, защото се зачита фактът, че всяко дете се развива и учи по своя индивидуална програма, с различен темп и вариации и следва за него да се създават такива условия за обучение, които да отговарят на неговите потребности и възможности. В неговата организация се утвърждава тезата, че след като всяко дете има особени черти, интереси и способности, умения и образователни потребности, неговото образование следва да се осъществява чрез грижи за задоволяване на различни потребности на различните ученици, чрез използване на допълващи и алтернативни програми, методи и средства.

Всичко това може да се осъществи чрез добре обмислена и целесъобразно планирана допълнителна образователна подкрепа, която да отговаря на особеностите и потребностите за развитие на обучаваните.

Родителите са били и продължават да бъдат важна движеща сила насочена към приобщаващо образование. Тяхното мнение следва да се зачита и уважава, тъй като те най-добре познават децата си и най-много искат децата им да бъдат приети от педагогическите специалисти и от връстниците си, да имат приятели и да водят нормален живот. Те имат право да бъдат информирани, да участват активно, да присъстват, винаги да знаят какво се случва с техните деца в детската градина и в училището, така че когато е необходимо, заедно с учителя да оказват подкрепа на нуждаещите се деца.

В този план логично се налага изискването между родителите и педагогическите специалисти да има позитивни отношения, защото ефективното партньорство се осъществява, когато има сътрудничество, комуникация и най-вече доверие между

родители и професионалисти. Най-добрите резултати в приобщаващото образование се постигат, когато семейството, образователната институция и обществеността работят заедно. Това без съмнение налага активно участие и на общността, защото тя създава най-общия контекст, в който живеят и учат децата. Можем да обобщим, че приобщаващото образование е насочено към премахване на всички бариери за учене и участие на всички деца от уязвими групи и предпазването им от изключване и маргинализация. Спецификата на приобщаващото образование налага прилагането на новаторска политика, критично осмисляне на постигнатото и творческо използване на добрите практики за развитие на човека, за утвърждаване на неговото достойнство.

Тук е много важно да споменем и концепцията за **невроразнообразието**. С навлизането на образователното приобщаване в българските училища все по-важно ще става да се промени и цялостната концепция на специално-педагогическата работа. Потребностите на децата се променят много бързо и точно затова е време да се обърнем към едно сравнително ново направление: толерантност към невроразнообразието. Общата педагогика с развитието на приобщаващото образование започва постепенно да променя своя фокус, вече общообразователните учители говорят за обща и допълнителна подкрепа за личностно развитие.

В резултат на въвеждането на невроразличията, като концепция в специалната педагогика, ролята на специалния педагог вече не е „корекционна“ и целите, които той си поставя не могат да бъдат такива, а се развива като специалист, който създава училищна среда, стимулираща невроиндивидуални ученици.

Най-голямата практическа разлика между специалното образование, както се практикува сега, и подхода, основан на невроразнообразието, е начина, по който учителите наблягат на дефицити или силни страни. Подходът, основаващ се на невроразнообразието, има за цел да използва силните страни на хората със специални образователни потребности (вж. например Mottron, 2011, Diehl et al., 2014) и се фокусира основно върху оценката на силните страни, способностите и интересите.

1.3.4. Нови законодателни промени по отношение образованието на деца със СОП в България

Новите предизвикателства за българската образователна система са да предостави достъп до общообразователните училища на децата със СОП, на децата,

лишени от културни, обществени и прочие предимства, осигурявайки им среда, която цени всички деца и е способна да ги образова в зависимост от техните уникални характеристики, интереси, способности и образователни потребности

През 2015 г. бе приет нов Закон за предучилищното и училищното образование, чиито последни промени са в сила от месец юли 2017 г. Заедно с новия ЗПУО, през ноември 2016 г. бе приета и нова Наредба за приобщаващото образование. Много са причините обществото да иска промяна в училищните политики, защото отдавна резултатите от образованието нямат нищо общо с очакванията и нагласите.

Тук ще представим най-важните компоненти в закона, които са свързани конкретно с обучението на децата и учениците със СОП:

- ✓ Въвежда се нова система за оценяване на образователните потребности от допълнителна образователна подкрепа.
- ✓ Съгласно промените специални училища остават само училищата за деца със сензорни увреждания и възпитателните училища, като помощните училища са изведени от тази формулировка. Помощните училища се преобразуват в центрове за специална образователна подкрепа, които са вид център за личностно развитие.
- ✓ Болничните училища се закриват, но не се премахва възможността за обучение от болничните учители.
- ✓ Друг съществен елемент е и предвидената възможност да се назначават помощник-учители при необходимост.

Както вече казахме, МОН представи обновеният държавен образователен стандарт за приобщаващото образование.

Новите моменти са:

- ✓ Значително облекчаване на административните задължения на екипите за подкрепа на личностното развитие.
- ✓ Координиращият екип е заменен само с координатор на общата и допълнителната подкрепа за личностното развитие.

- ✓ Значително се подобрява частта за предоставянето на обща подкрепа за личностно развитие.
- ✓ Наредбата се разгръща и в посока кариерното ориентиране и консултиране.
- ✓ Грижата за здравето също получава допълнителна регламентация.
- ✓ По отношение на ресурсните учители промените също са знакови и изключително важни.
- ✓ Разписва се процедура за насочване на ученици със СОП, които завършват с удостоверение за завършен клас след 7 и 10 клас в профилирани и професионални паралелки.
- ✓ Заложена е и нова възможност за помощник на учителя, досега можеше да бъде назначаван такъв, ако в клас има 3 или повече деца със СОП, както и за по-сериозните затруднения.
- ✓ Много важен нов момент е свързан с предлаганата по-плътна и тясна координация с органите по закрила на детето.
- ✓ Включено е и задължение на родителя да информира училището, ако детето отсъства за повече от 30 дни от посочения от него адрес на местоживеене.
- ✓ Наредбата предвижда и уеб базирана платформа за публикуване на добри практики и процедури в прилагането на общата и допълнителната подкрепа за личностно развитие.

Общата философия на наредбата, като подзаконов акт се определя от тази, посочена в ЗПУО и не може да се очаква в наредбата да залегнат неща, които не са регламентирани на законово ниво. Остават все още някои дискуссионни моменти за

Изводът, който можем да направим е, че партньорството между трите групи, за да е ефективен този процес, е не просто желателно, а задължително. Това става ясно и от последните законодателни промени в сферата на образованието за деца със СОП. За да успеем да предложим адекватен модел за оптимизиране на взаимодействието между семейството, училището и обществото в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование, то първо е необходимо да проучим нагласите и вижданията на трите групи за обучението и възпитанието на децата със СОП и участието на всяка от групите в тях.

Според Е. Евгениева (2002) ролята на учителя е доста различна като форма на социална активност в сравнение с традиционния тип социална роля. Тази роля не може

да бъде разпозната самостоятелно, а само чрез и в единство със социалната роля на ученика. Това поставя определянето на смисъла на социалната роля в известна зависимост, която може да се представи по различен начин.

Това означава, че при децата със СОП, в зависимост от техните потребности, учителят, в качеството си на професионалист, трябва да влезе в ролята на направляващ интегрирането им в обществото. За да е успешно и ефективно това интегриране обаче, е необходимо учителят да реализира взаимодействия на няколко равнища:

- 1) В образователната институция – с колеги, директор и други специалисти;
- 2) В семейството;
- 3) В обществото – чрез НПО или директно.

Тези взаимодействия изискват учителя да притежава набор от знания, умения и качества, за да може да ги направлява ползотворно, постигайки поставената цел.

Глава II.

Представяне на изследователската програма

Във втора глава от разработката са представени изследователската рамка, методиката, контингента, инструментариума и етапите на изследването.

2.1. Изследователска рамка

Обект на изследване е взаимодействието между семейството, училището и обществото в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование на деца със СОП.

Предмет на изследване е оптимизирането на взаимодействието между трите групи.

Основната цел на дисертацията е да се предложи ефективен модел за оптимизация на взаимодействието между семейството, училището и обществото в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование.

За изпълнението на тази цел, в разработката се поставят за разрешаване следните **задачи**:

- Да се изяснят поотделно ролите на семейството, училището и обществото за приобщаването на детето със СОП;
- Да се проследи зараждането и развитието на образованието за деца със СОП – специални училища, интегрирано обучение и приобщаващо образование;
- Да се анализират новите законодателни промени, отнасящи се до обучението на децата със СОП;
- Да се съставят подходящи анкетни карти (въпросници), с помощта на които да се проучи мнението на родители, учители и общество относно интегрираното обучение и приобщаващото образование на децата със СОП и тяхното значение, място и роля в него;
- На базата на направеното проучване, да се състави модел за оптимизация на взаимодействието училище-семейство-общество в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование, който да бъде апробиран в практиката.
- След прилагането на модела, отново да се направи анкетно проучване с цел изясняване на неговата ефективност;
- Да се направи количествен и качествен анализ на получените данни, въз основа на който да се направят изводи и препоръки по темата.

В рамките на поставената цел може да се формулира следната **хипотеза**:

Ако на семейството, учителите и обществото им се зададе модел от дейности, които да ги информират, инструктират и интегрират към спецификата на децата със СОП, то те ще придобият необходимата чувствителност и мотивация за повишаване качеството на интеграционния процес.

При обосновката на тази хипотеза се базираме на схващането, че обществото няма ясна представа за особеностите и проблемите на децата със СОП, а това пречи на неговите граждани да осъзнаят собствената си роля в процеса на приобщаване на тези деца.

Предполага се, че при предоставяне на подходяща информация и използване на целесъобразни подходи, методи и средства от квалифицирани кадри (учители),

обществото ще се превърне в равноправен партньор на семействата и образователните институции в процеса по приобщаване на децата със СОП.

Допускаме, че в резултат от провеждането на формирация експеримент учителите и родителите на деца със СОП ще осъзнаят по-добре собствената си роля, както и ролята на другия в процеса по приобщаване на децата.

Учителите и родителите на деца със СОП ще са по-положително и оптимистично настроени към новата реформа в образователната система за приобщаващото образование.

Уменията за работа в екип и мениджърските умения на учителите ще се развият като основни предпоставки за изграждане на партньорски взаимоотношения между училището, семейството и обществото.

Целта е да докажем, че прилагането и използването на подходящи подходи, методи и средства ще направи взаимодействието между училището, семейството и обществото по-ефективно при приобщаването на децата със СОП.

2.2. Методика на изследването

В изследването са използвани обсервационни, диагностични, социометрични, статистически и експериментални методи: анкета, наблюдение, рейтинг, експертна оценка, педагогически експеримент, количествени и качествени методи.

2.3. Контингент на изследването

Контингентът на настоящето изследване са ресурсни учители, учители от масови училища, специални педагози, родители на деца със СОП и доброволци - представители на обществото. Тук трябва да споменем и членовете на експертната комисия, които ще оценяват предложеният модел за оптимизация на взаимодействието „семејство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование. Общият брой на участниците в изследването е 106. Те са разпределени по следния начин:

Участници в изследването

№	Участници	Място	Брой
1.	Ресурсни учители	101 СУ, гр.София	2
2.	Ресурсни учители	16 ОУ, гр.София	2
3.	Масови учители	101 СУ, гр.София	2
4.	Масови учители	16 ОУ, гр.София	2
5.	Родители на деца със СОП	101 СУ, гр.София	20
6.	Родители на деца със СОП	16 ОУ гр.София	20
7.	Родители на здрави деца	101 СУ, гр.София	20
8.	Родители на здрави деца	16 ОУ гр.София	20
9.	Доброволци от НПО	НПО – Фондация „Четири лапи“, гр.София	5
10.	Доброволци, избрани на случаен принцип	гр.София	5
Членове на експертната комисия			
1.	Психолози	101 СУ, гр.София	1
2.	Психолози	16 ОУ, гр.София	1
3.	Родители на деца със СОП	101 СУ, гр.София	3
4.	Родители на деца със СОП	16 ОУ, гр.София	3
Общ брой на участниците в изследването:			106

Участниците в изследването са подбрани като представители на групите „семейства на деца със СОП“, „учители на деца със СОП“ и „общество“, чиито мнения ще се противопоставят. Освен това се търси и противопоставяне на мненията на ресурсните и масовите учители, сформиращи професионален екип, една от задачите на който е да направлява взаимодействието „семейство-училище-общество“.

Също така се търси и противопоставяне на мненията и резултатите на родителите на деца със СОП в масовите училища и на родителите на здрави деца, в чийто класове се обучават деца със СОП.

2.4. Инструментариум на изследването

В изследването е използван научен инструментариум, обособен в 3 групи:

1) *Предназначен за всички участници в изследването:*

➤ **Тест на Белбин¹**

Тестът цели да определи способността за работа в екип на всяко изследвано лице. Ролите за работа в екип според теста са: председател/координатор, оформител, генератор, наблюдател-оценител, внедрител, изследовател на ресурсите, работещ в екип, довършител-оформител.

➤ **Тест на Ленсиони²**

Тестът е предназначен за оценка на екипната работа. Той разработва модел, включващ петте основни слабости на всеки екип: липса на доверие, страх от конфликт, липса на ангажираност, избягване на търсене на отговорност, отклоняване от резултатите.

Инструментариумът в следващите две групи е създаден специално за целите на настоящето изследване.

2) *Предназначен за учители и родители:*

➤ **Въпросник за учители и родители**

Въпросникът има за цел да изследва нагласите на учителите и родителите към децата със СОП и потребността им от образование – как всяка страна възприема потребностите на децата със СОП, дали те трябва да се адаптират към различните ситуации в училището и обществото или училището и обществото трябва да започне да функционира по различен начин, целящ тяхното приобщаване. Въпросникът проучва и мненията на родителите и учителите относно: новата образователна реформа в сферата на приобщаващото образование; взаимодействието между училището, семейството и обществото; необходимите умения, които учителите трябва да притежават, в качеството си на професионалисти, за ефективното приобщаване на децата със СОП.

¹ Използван е стандартизиран на български език тест.

² Използван е стандартизиран на български език тест.

Съпоставянето на резултатите на учителите и родителите е търсен ефект с цел по-голяма обективност на изследването.

➤ **Въпросник „Мениджърски способности на учителите”**

Учителят, като професионалист, притежаващ набор от подходящи знания, умения и качества, влиза и в ролята на мениджър, който направлява взаимодействието си с родителите и обществото. За да изследваме мениджърските способности на учителите създадохме въпросник, състоящ се от 23 твърдения, които учителите и родителите на деца със СОП трябва да оценят по 4-степенна скала. И тук целта е да се съпоставят отговорите на двете групи, за да се добие по-ясна и обективна представа за уменията на учителите да бъдат мениджъри на взаимодействието училище-семејство-общество.

3) *Предназначен за обществото:*

➤ **Въпросник за доброволци**

Анкетната карта, предназначена за доброволците, като представители на обществото, се състои от 20 въпроса, обособени в 3 компонента.

Карта за експертна оценка

Картата за експертна оценка включва набор от критерии и показатели, по които членовете на експертната комисия да оценят апробирания модел за оптимизация на взаимодействието „семејство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование.

2.5. Етапи на изследването

Реализирането на настоящето изследване премина през 5 основни етапа:

- 1) *Подготвителен етап – (април-май 2016 г.)*
- 2) *Констатиращ етап (септември-декември 2016 г.)*
- 3) *Формиращ етап - (януари-февруари 2017 г.)*
- 4) *Контролен етап - (март-юни 2017 г.)*
- 5) *Заключителен етап - (юли-октомври 2017г.)*

Глава III.

Анализ на резултатите от проведеното изследване

3.1. Анализ на резултатите от констатиращия етап

Констатиращият етап от настоящето изследване се проведе в периода септември-декември 2016 г. В този етап участие взеха 98 респондента от общо 106, тъй като членовете на експертната комисия (8 на брой), ще участват единствено във формиращия етап. Използваните инструменти в констатиращия етап са: анкетни карти № 1, № 2 и № 3 от приложенията, изследващи нагласите на учителите, родителите и доброволците, представляващи обществото, относно децата със СОП, техните образователни потребности, нуждата им от приобщаване, ролята на всяка от трите групи в процеса по приобщаването им; анкетни карти № 4 и № 5, изследващи мениджърските способности на учителите при осъществяване на взаимодействието „семейство-училище-общество”; Тест на Белбин (приложение № 6), който изследва уменията за работа в екип на участниците и доминиращата роля на всеки от тях при екипна работа.

В Таблица 1 ще бъдат съпоставени резултатите на трите групи респонденти от анкетни карти №1/2/3 - компонент 2.

Таблица 1. Резултати на респондентите от анкетни карти № 1/2/3

Критерий	Респонденти	Показатели		
		Показател 1	Показател 2	Показател 3
Критерий 1	Учители	87%	0%	13%
	Родители	68%	18%	14%
	Общество	30%	30%	40%
Критерий 2	Учители	87%	0%	13%
	Родители	47%	18%	35%
	Общество	20%	50%	30%

Критерий 3	Учители	87%	13%	0%
	Родители	63%	26%	11%
	Общество	20%	40%	40%

По първи критерий „Нагласи и възприемане на децата със СОП”, се наблюдават съществени разлики в резултатите на трите групи респонденти – учители, родители и общество: 87% от изследваните учители възприемат децата със СОП положително, 0% остават апатични към тях, а нагласите на 13% от учителите са отрицателни. Оттук произтичат и негативното мнение и безразличието на някои учители към децата със СОП. При родителите процентът на тези, които възприемат положително децата със СОП е по-нисък в сравнение с учителите, като тук не трябва да забравяме, че в изследването участват и родители на здрави деца – 68%, 18% от тях са апатични към децата със СОП, а 14% са с отрицателни нагласи към тях. Тук родителите с отрицателните нагласи и безразличие към децата със СОП са разбира се родителите на здрави деца. В групата на доброволците, представляващи обществото, само 30% от респондентите са с положителни нагласи към децата със СОП, 30% остават апатични към тях, 40% са с отрицателни нагласи. По втори и трети критерий се запазва същата тенденция в резултатите на трите групи изследвани лица. Резултатите на учителите по втори критерий „Нагласи и възприемане на образованието на децата със СОП” са: 87% от тях са положително настроени към приобщаването на децата в масови училища, 0% остават апатични по този въпрос, а 13% са отрицателно настроени. Резултатите на родителите по този критерий са: 47% са с положителни нагласи, 15% са апатични, а 36% - отрицателно настроени към приобщаването на децата със СОП в масови училища. При доброволците, представляващи обществото за съжаление преобладава безразличието, а това е показателно за цялото ни общество не само по въпроса с приобщаването на децата със СОП, но и по останалите социално значими проблеми: само 20% от доброволците са с положителни нагласи към приобщаването на децата със СОП в масови училища, 50% остават безразлични по въпроса, а 30% са отрицателно настроени.

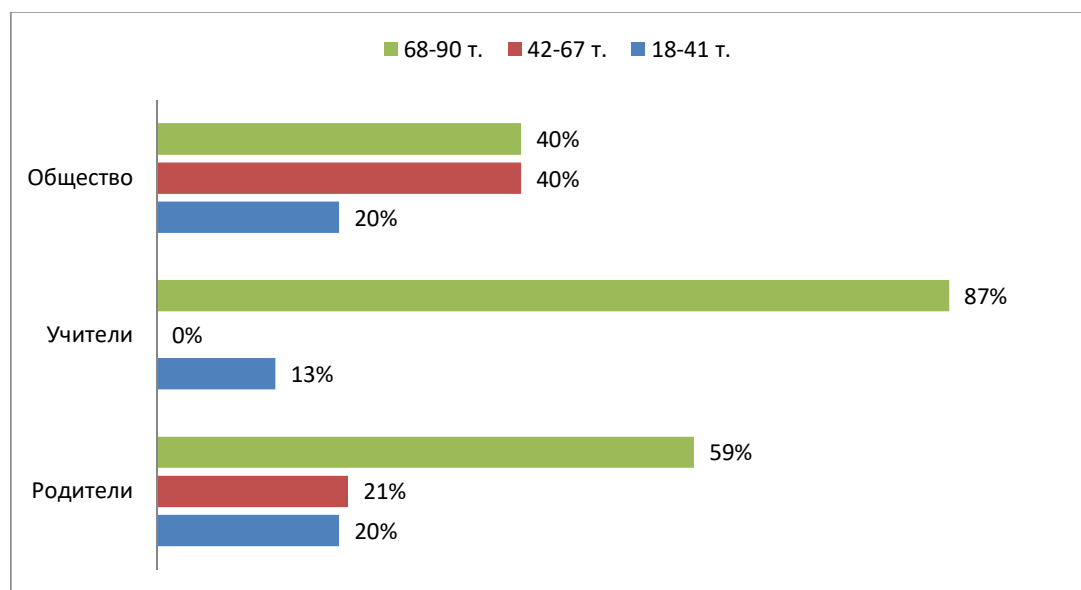
По третия и последен критерий „Възприемане и нагласи към взаимодействието училище-семейство-общество” 87% от анкетираните учители са положително настроени към осъществяване на взаимодействие между училището, семейството и обществото. 13% от учителите остават безразлични по този въпрос, а 0% - отрицателно

настроени. Тези резултати са обнадеждаващи, тъй като показват, че почти всички учители, взели участие в изследването осъзнават ролята си.

63% от изследваните родители и само 20% от обществото в лицето на доброволците, участващи в изследването, са настроени положително към процеса на взаимодействие училище-семейство-общество; 26% от родителите и 40% от доброволците остават безразлични по въпроса, а 11% от родителите и 40% от изследваните доброволци са отрицателно настроени към него.

На Графика 1 са представени обобщените резултатите на учителите, родителите и доброволците от анкетни карти №1/2/3.

Графика 1. Обобщени резултати на респондентите от анкетни карти № 1/2/3

87% от анкетираните учители, 59% от анкетираните родители и само 40% от анкетираните доброволци, представляващи обществото, имат резултат между 68 и 90 точки, т.е. те имат положителни нагласи към децата със СОП и тяхната потребност от образование. Възприемат социалния модел за подход към увреждането. 0% от учителите, 21% от родителите и 40% от доброволците са получили между 42 и 67 точки, което означава, че те проявяват апатично отношение към децата със СОП и тяхната потребност от образование, т.е. на по-голямата част от въпросите в анкетната карта не са изразили мнение, а са отговорили с „не знам”, отказали са да заемат позиция по разглеждания проблем. Това тяхно отношение се запазва и към осъществяването на взаимодействието „училище-семейство-общество”.

13% от учителите, 20% от родителите и 20% от обществото в лицето на доброволците, участвали в изследването са събрали между 18 и 41 точки от целия въпросник. Това означава, че те имат отрицателни нагласи към децата със СОП и тяхната потребност от образование. Те са отрицателно настроени и към осъществяването на взаимодействието „училище-семејство-общество”.

Както вече бе споменато по-горе, в изследването участват и учители, преподаващи в масови училища, в чиито класове има/е имало по едно или повече деца със СОП. Въпреки работата на ресурсните учители, тези деца често имат нужда от непрекъсната помощ и подкрепа, която на този етап не получават в масовите училища. Това води до затрудняване работата на масовите учители и целия образователен процес. Тук родителите с отрицателните нагласи и безразличие към децата със СОП са разбира се родителите на здрави деца. Отношението им е такова, защото техните деца учат заедно с деца със СОП и под една или друга форма, са имали някакви проблеми с тях.

В Таблица 2 ще представим резултатите на анкетирания доброволци, представляващи обществото, от останалите два компонента от тяхната анкетна карта.

Таблица 2. Резултати на доброволците от анкетна карта № 3 – компоненти 1 и 3

Критерий	Показатели		
	Показател 1	Показател 2	Показател 3
Критерий 1	30%	30%	40%
Критерий 3	20%	40%	40%

По първи критерий „Информираност на обществото за децата със СОП” само 30% от доброволците, представляващи обществото, са информирани във висока степен за специалните образователни потребности на децата. 30% от тях са информирани в средна степен, а 40% - в ниска. Ако трябва да обобщим най-често срещаните отговори на респондентите, то те най-често смятат, че под деца със СОП се има предвид деца с физически увреждания.

По трети критерий „Желание и мотивация за участие в дейности, свързани с приобщаването на децата със СОП в обществото” 20% от обществото в лицето на доброволците са силно мотивирани да участват в дейности, свързани с приобщаването на децата със СОП. 40% от тях притежават средна мотивация, а 40% - ниска. Тези

резултати налагат вземането на ефективни мерки за повишаване информираността на обществото относно проблемите на децата със СОП и нуждата им от приобщаване.

В Таблицы 3, 4 и 5 са представени резултатите по отделните критерий от анкетните карти, имащи за цел да проучат мнението на родителите и учителите³ за мениджърските способности на учителите при осъществяване на взаимодействието „училище-семејство-общество”.

В Таблица 3 са представени резултатите по първи критерий „Наличие на организаторски и координационни умения у учителите”.

Таблица 3. Организаторски и координационни умения на учителите

Показател	Скала							
	Учители				Родители			
	1	2	3	4	1	2	3	4
Наличие на лидерски умения и целенасоченост	0%	13%	37%	50%	12%	28%	37%	23%
Осъществяване на предварително планиране, анализиране и оценка при управлението на работата с родителите	13%	13%	37%	37%	19%	28%	34%	19%
Успешно организиране, координиране и синхронизиране на работата с родителите	0%	13%	37%	50%	12%	16%	42%	30%

Резултатите от Таблица 3. показват, че самооценката и оценката на анкетираните учители и родители за организаторските и координационните умения на учителите са, че те не са особено добре развити. Още в началото трябва да отбележим, че и тук се наблюдават съществени различия в отговорите на двете целеви групи по всички критерий. Резултатите по първия показател „Наличие на лидерски умения и

³ Доброволците, представляващи обществото не са включени в това анкетно проучване, тъй като на този етап нямат преки наблюдения върху мениджърските способности на учителите.

целенасоченост у учителите” са: 87% от анкетираните учители и 60% от анкетираните родители са на мнение, че учителите притежават лидерски умения.⁴ 13% от учителите, участващи в изследването смятат, че не притежават лидерски умения и целенасоченост. При родителите този процент е 40.

Тези резултати не са съвсем удовлетворяващи, тъй като всеки учител трябва да притежава добре развити лидерски умения, за да бъде добър мениджър както в работата си с децата, така и в работата си с родителите и обществото.

Най-лоши са резултатите по втори показател „Осъществяване на предварително планиране, анализиране и оценка при управлението на работата с родителите”: 74% от анкетираните учители и 53% от анкетираните родители смятат, че такова се осъществява, а съответно останалите 26% от учителите и 47% от родителите са на мнение, че предварително планиране, анализиране и оценка при управлението на работата с родителите не се извършва.

Сравнително добри са резултатите и по трети показател: „Успешно организиране, координиране и синхронизиране на работата с родителите”: 87% от анкетираните учители и 72% от анкетираните родители са отговорили утвърдително. Съответно 13% от учителите и 28% от родителите, взели участие в изследването са дали ниски оценки по този показател.

В Таблица 4 са представени резултатите по втори критерий „Ефективно и пълноценно общуване между родители и учители”.

Таблица 4. Общуване между родители и учители

Показател	Скала							
	Учители				Родители			
	1	2	3	4	1	2	3	4
Наличие на откровеност, директност, дипломатия и търпение при работа с родителите	13%	13%	37%	37%	21%	27%	42%	10%
Наличие на критично, индуктивно	13%	25%	37%	25%	22%	29%	28%	21%

⁴ Резултатите от тази анкетна карта ще анализираме, като съберем положителните („да” и „по-скоро да”) и отрицателните („не” и „по-скоро не”) отговори на респондентите.

и дедуктивно мислене у учителя								
Наличие на умения за вземане на решение, решаване на конфликти и търсене на алтернативни решения у учителя	13%	25%	25%	37%	27%	34%	26%	13%
Наличие на емпатия, умения за активно слушане, задаване на въпроси у учителя	0%	13%	37%	50%	16%	37%	20%	27%

Както показва таблицата по-горе, най-високи резултати по втори критерий са получени по четвърти показател - „Наличие на емпатия, умения за активно слушане, задаване на въпроси у учителя”: 87% от учителите и 47% от родителите, взели участие в изследването са отговорили утвърдително за наличието на тези умения у учителите, а останалите 13% от учителите и 53% от родителите са отговорили отрицателно. Тук разликата в отговорите на двете групи е доста голяма, а това предполага не само неефективно общуване между родителите и учителите, но и често възникване на проблеми между тях и затрудняване процеса на приобщаване на децата със СОП.

По трети показател: „Наличие на умения за вземане на решение, решаване на конфликти и търсене на алтернативни решения у учителя”: само 62% от анкетираните учители и 39% от анкетираните родители са отговорили с „да” или с „по-скоро да”. Съответно 38% от учителите и 61% от родителите са отговорили с „не” и „по-скоро не”. Тук се запазва тенденцията с голямата разлика в резултатите на двете целеви групи.

Най-ниски са резултатите по първи показател „Наличие на откровеност, директност, дипломация и търпение при работа с родителите”: 26% от учителите и 48% от родителите смятат, че тези качества не са налични у учителите. Съответно останалите 74% от учителите и 52% от родителите смятат, че учителите са откровени, директни, търпеливи и дипломатични при взаимодействието си с родителите на децата. След проведена беседа установихме, че това е така, защото част от учителите смятат, че някои родители не разбират колко трудна е работата им и че реално те не могат да се грижат само за тяхното дете. От своя страна част от родителите смятат, че учителите не са достатъчно компетентни, че не полагат необходимите грижи за децата им. Това

създава база за напрежение и конфликти между двете страни, което създава пречки при взаимодействието между тях

По втори показател „Наличие на критично, индуктивно и дедуктивно мислене у учителя” 51% от анкетираните родители и 38% от анкетираните учители са отговорили отрицателно. Съответно 49% от родителите и 62% от учителите дават положителен отговор по този показател. Като причина за тези ниски резултати може да посочим, че респондентите нямат правилна оценка и самооценка в много ситуации, имащи връзка с децата със СОП и процесът по тяхното приобщаване и интеграция в училищната среда и в обществото като цяло. Резултатите по втория критерий също говорят за едно средно ниво на мениджърските способности на учителите при взаимодействието им с родителите на децата със СОП.

Резултатите по трети критерий „Стремеж на учителя да мотивира родителите и да анализира техните мотиви, обуславящи действията им” са представени в Таблица 5.

Таблица 5. Сътрудничество между родители и учители

Показател	Скала							
	Учители				Родители			
	1	2	3	4	1	2	3	4
Стремеж на учителя към превръщане на родителите в партньори в работата с децата	13%	25%	62%	0%	24%	42%	27%	7%
Стремеж на учителя да мотивира родителите и да анализира техните мотиви, обуславящи действията им	13%	25%	37%	25%	17%	36%	28%	19%
Делегиране на задължения на родителите, когато това е възможно	25%	37%	25%	13%	30%	38%	12%	20%

По третия критерий анкетираните лица са дали най-високи резултати по първи и втори показател - „Стремеж на учителя да мотивира родителите и да анализира техните мотиви, обуславящи действията им”: 62% от учителите и 47% от родителите смятат, че е налице подобен стремеж у учителите, а останалите 38% от учителите и 53% от

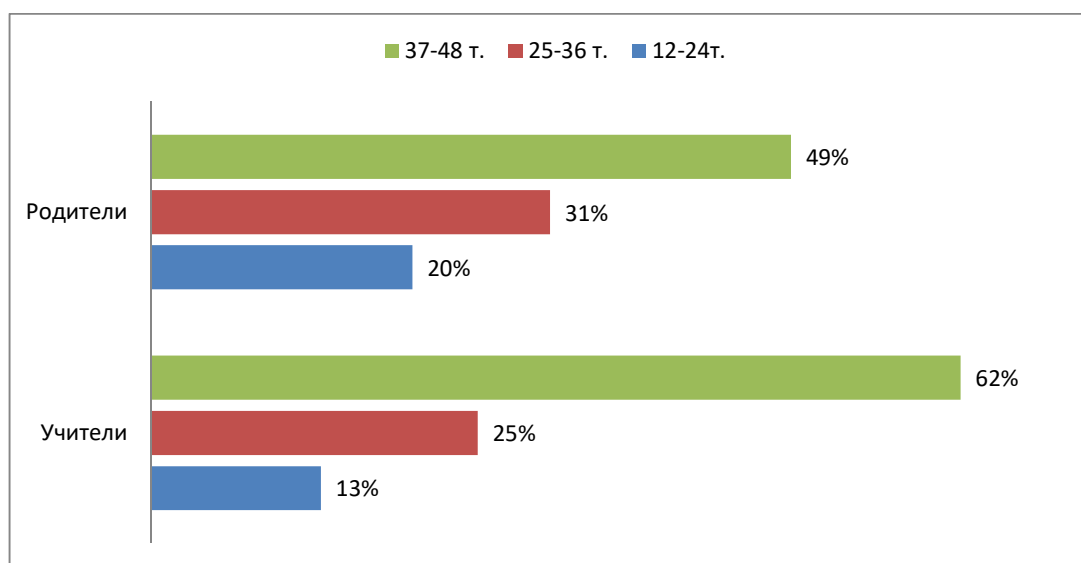
родителите смятат, че такъв стремеж у учителите при взаимодействието им с родителите липсва.

По първи показател „Стремеж на учителя към превръщане на родителите в партньори в работата с децата” резултатите също не са удовлетворяващи. 62% от анкетираните учители и само 34% от анкетираните родители са отговорили утвърдително, а останалите 38% от учителите и 66% от родителите – отрицателно, т.е. те смятат, че у учителите липсва стремеж към превръщането на родителите в партньори в работата с децата и процесът по интегрирането им в училището и в обществото.

Най-лоши резултати по последния критерий са отчетени по трети показател: „Делегиране на задължения на родителите, когато това е възможно”: 38% от учителите и 32% от родителите са отговорили утвърдително, а останалите 62% от учителите и 68% от родителите – отрицателно.

На Графика 2 са представени обобщените резултати на учителите и родителите, участвали в изследването, след попълването на целия въпросник. Преобладават учителите, притежаващи мениджърски способности за работа с родителите на средно ниво, следвани от учителите с отлично развити мениджърски способности при взаимодействието си с родителите на децата със СОП.

Графика 2. Обобщени резултати на респондентите от анкетните карти, изследващи мениджърските способности на учителите при работата им с родителите

49% от анкетираните родители и 62% от анкетираните учители са събрали между 37 и 48 точки от целия въпросник. Това означава, че те смятат мениджърските способности на учителите при взаимодействието си с родителите за отлично развити. 31% от родителите и 25% от учителите са събрали между 25 и 36 точки и смятат, че мениджърските способности на учителите при работата си с родителите са на средно ниво. 20% от родителите и 13% от учителите, участващи в изследването са събрали между 11 и 24 точки от целия въпросник. Те са на мнение, че мениджърските способности на учителите при взаимодействието си с родителите са развити в много слаба степен или липсват изцяло. Тези резултати не са съвсем удовлетворяващи, тъй като всеки учител трябва да притежава добре развити лидерски умения, за да бъде добър мениджър както в работата си с децата, така и в работата си с родителите и обществото. Като причини за неефективното организиране, координиране и синхронизиране на работата с родителите могат да се изведат следните: недостатъчна подготовка, желание и мотивация у учителите да извършват тези дейности, недостатъчната комуникация между учителите и родителите, нереалистичните очаквания към другия, както от страна на родителите към учителите, така и обратно, недостатъчна квалификация и подготовка на учителите, нежелание от страна на родителите да се включат в дейности, свързани с училищния живот и съответно от страна на учителите да ги включват в различни дейности.

Като причина за тези ниски резултати може да посочим също, че респондентите нямат правилна оценка и самооценка в много ситуации, имащи връзка с децата със СОП и процесът по тяхното приобщаване. Можем да обобщим, че получените резултати от анкетирането на учителите и родителите на децата за мениджърските способности на учителите при управление на работата с родителите, са незадоволителни по отношение на ефикасността на работата на учителите. Според събраните и обработени данни малко повече от половината анкетирани смятат, че мениджърските способности на учителите при работата с родителите са на средно ниво и имат нужда от усъвършенстване, с цел да се улесни процеса по приобщаване и интегриране на децата със СОП.

В Таблица 6. са представени резултатите на всички изследвани лица от теста на Белбин.

Таблица 6. Резултати на респондентите от теста на Белбин

Роля	Респонденти		
	Учители	Родители	Доброволци
Председател	2	0	0
Оформител	1	11	1
Генератор	0	32	4
Наблюдател	0	0	1
Внедрител	2	24	2
Изследовател	1	0	1
Работещ в екип	1	13	0
Довършител	1	0	1
Общо	8	80	10

Както се наблюдава от таблицата по-горе, при учителите, участващи в изследването има по двама председатели и двама внедрители и по един довършител, работещ в екип, изследовател и оформител. Липсват генератори и наблюдатели. Ако тези 8 учители работят заедно в екип, то на базата на резултатите от Теста на Белбин се предполага, че екипът ще работи успешно и ефективно, но биха възникнали известни трудности при задачи, свързани с творчество и креативност и изискващи критично мислене и аналитичност, поради липсата на генератор на идеи и наблюдател.

При родителите и представителите на обществото преобладават генераторите и внедрителите, следвани от работещи в екип и оформители при родителите и довършител, изследовател, наблюдател и оформител при доброволците. Ако те работят в екип, най-значима би била липсата на председател лидер, който да ръководи останалите и в мнението на който те да се вслушват.

Тук е важно да отбележим, че чрез Теста на Белбин искахме да установим ролите на участниците при работа в екип, тъй като във формирация етап те са разпределени в 4 екипа и трябва да работят съвместно. На база резултатите от теста се постаряхме да разпределим участниците в екипите, като основната цел беше да се наблегне върху слабите страни на членовете от всеки екип, използвайки силните им такива. Всеки екип включва по двама учители, по 20 родители и по двама доброволеца

в 3 екипа и трима в един екип. Учителите влизаха в ролята на лидер на екипа, независимо дали според теста на Белбин тяхната водеща роля е на председател. Искахме да установим водещата роля на всеки учител, съобразно ролите на останалите участници от неговия екип, за да бъде дейността на екипа успешна. Затова целта ни е учителите е да се научат да разпознават отделните роли при работата в екип и да умеят да насърчават силните страни на членовете на екипа си, както и да се научат ефективно да отстраняват слабостите.

Тук трябва да кажем още, че всеки респондент притежава една водеща роля при работата в екип, но това не означава, че не притежава и други, макар и не толкова доминиращи. Това означава, че тези второстепенни роли също биха могли да бъдат развити от лидера в екипа, при липсата на други членове, които да ги притежават. Също така, макар и учителят да притежава една доминираща роля, би следвало той да е възможно най-комплексен.

На база резултатите, получени от констатиращия етап, създадохме модел с подходи за оптимизация на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование, който приложихме на практика в следващия етап от изследването – формация.

3.2. Анализ на резултатите от формация етап

Формацията етап от изследването се проведе в периода януари-февруари 2017 г. В него взеха участие всички изследвани лица – 106 на брой. По време на етапа бе приложен на практика създадения от нас модел с подходи за оптимизация на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование. Моделът се състои от 6 отделни модула, включващи различни дейности, под формата на ситуационни и ролеви игри, в които изследваните лица трябва да работят в екип. По време на формацията етап бе използван и инструментът „Карта за експертна оценка”, предназначен за оценяване на предложения от нас модел.

Преди началото на всеки модул организирахме предварителни срещи с учителите, по време на които им давахме насоки, идеи и предложения за това как най-успешно да ръководят екипите си. След края на всеки модул отделяхме време за

обсъждания, въпроси, оценка и самооценка на работата на екипите и на самата групова задача. Експертната комисия наблюдаваше протичането на всички модули от модела, като също изказваше мнение и даваше своята оценка в края на всеки модул. Обобщените резултати от тяхната оценка за целия модел ще представим в Таблица 7, но първо ще се спрем на резултатите на изследваните лица от отделните модули.

Анализ на резултатите на изследваните лица от модела с подходи за оптимизация на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование:

Модул 1

Първият модул от модела е с продължителност на провеждане 5 дни. По време на него учителите и родителите влязоха в ролята на презентатори, а доброволците – в ролята на зрители. Учителите и родителите бяха разделени на екипи от по трима учители и трима родители, като всеки екип трябваше да си избере една от предоставените теми, свързани с децата със СОП и тяхното приобщаване в училище и в обществото. Задачата на всеки от екипите беше да синтезира най-съществената информация по дадената тема, като включи и собствено мнение, и да я представи в достъпен вид пред представителите на обществото в лицето на доброволците, в рамките на 8-10 минути.

По време на този модул участниците в изследването успяха да се опознаят помежду си и всеки от тях да се запознае по-подробно с ролята, която той има в процеса на приобщаване на децата със СОП. Доброволците, представляващи обществото, като най-слабо ангажирана група с проблемите на процеса по приобщаване, се запозна по-подробно с по-важните моменти от този процес и собствената си роля в него.

След приключване на всички презентации, сформираните екипи направиха самооценка на представянето си, а доброволците, от своя страна, също оцениха представянето на екипите и качеството на информацията, която са получили. Всички екипи оцениха представянето си като добро или много добро, като оцениха като слабости и грешки при представянето си притеснението от говорене пред публика и това, че все още не са свикнали да работят заедно в екип. Доброволците също оцениха

работата на екипите като задоволителна, отчитайки, че получената информация за приобщаването на децата със СОП им е била полезна и най-малкото ги е накарала да се замислят.

Модул 2

Този модул се проведе за два дни и по време на него предварително бяха подготвени карти с различни роли, като например: самотна, безработна майка, млад мъж с увреждане, предвижващ се с инвалидна количка, син на американския посланик в България и т.н. Роляте бяха така подбрани, че да представят различните слоеве и групи на обществото – богати хора с много възможности, по-бедни хора, с по-ограничени възможности, хора с увреждания, хора с различна сексуална ориентация, емигранти и пр. Бяха съставени и различни ситуации, които учителите трябваше да прочетат на глас. Ролята на учителите се изразяваше в това те да са водещи на упражнението, да задават темпа на работа, да контролират настроенятия, да задават насоката за протичане на упражнението. Всеки път, когато някой от участниците можеше да отговори с „Да” на дадена ситуация, той трябваше да пристъпи крачка напред, а при отговор „Не” – оставаше на място. Упражнението имаше за цел да онагледни различията в обществото ни и дистанцията, която те създават между неговите членове.

По време на този модул станаха по-разбиращи и емпатични към уязвимите групи в обществото, в частност децата със СОП.

Модул 3

Третият модул от модела се проведе в рамките на един ден. По време на него учителите отново бяха в ролята на водещи, а останалите участници в изследването бяха разделени на малки групи. На всеки участник бе раздаден текст, съдържащ едно или повече определения на дадено понятие, например „деца със специални образователни потребности”, „интегрирано обучение”, „помощни училища” и т.н. Първо, всеки участник трябваше да прочете текста си индивидуално и да подчертае ключовите думи и фрази, които според него са най-важни за обяснението на дадено понятие.

След индивидуалната работа, членовете на групите трябваше да сравнят помежду си подчертаните думи и изрази и да обсъдят защо са подчертали точно тях, по какъв начин те отразяват същността на даденото понятие и т.н. Накрая всички

участници се събраха заедно и се проведе дискусия, като учителите постоянно провокираха участниците с насочващи въпроси.

В края на това упражнение, участниците в изследването затвърдиха знанията си за приобщаването на децата със СОП в обществото и усъвършенстваха уменията си за работа в екип в сътрудничество и партньорство помежду си. От своя страна учителите успяха да усъвършенстват своите мениджърски способности.

Модул 4

Четвъртият модул се проведе за 5 дни. По време на него участниците в изследването имаха няколко задачи. Първо, всички участници, включително и учителите, трябваше да заемат своето място на въображаема карта, изобразяваща местната общност, например учителите застават на мястото на училището, в което работят. Всеки от екипите трябваше да представи проект, съдържащ визуална част (лого, схеми и др.) и словесна част (цел, основни дейности и др.), който после да представи пред останалите.

Следващата задача на екипите беше да определят целевите групи на своя проект, като трябваше да обсъдят помежду си какви са потребностите на всяка група. Задължително условие беше едната от групите да е децата със СОП, като трябваше да включат минимум още една, различна група.

След това екипите трябваше да обозначат символично важните места и обекти за осъществяване на проекта, налични в общността, както и местата и обектите, които ще се създадат, благодарение на техния проект. Упражнението приключи със заключително обсъждане за това как отделните екипи и техните инициативи могат да се обединят, насърчено от учителите.

По време на това упражнение у участниците в изследването се създаде чувство за принадлежност към групата и те започнаха да общуват по-лесно и целенасочено помежду си. Благодарение на упражнението участниците се запознаха нагледно с възможностите, които тяхната общност и отделните квартали предоставят за приобщаване на децата със СОП.

Модул 5

Петият модул от модела се проведе за 5 дни. Учителите отново бяха в ролята на водещи, а участниците бяха разделени на две големи групи от по 45 души. Групите трябваше да се превъплътят в две изолирани общности, които обитават два съседни острова. Всеки от участниците получи лист с описание на своята група. Едната общност е много слабо развита в сферата на икономиката, образованието и здравеопазването, с големи залежи на природни ресурси, но въпреки това живеят задружно. Проблемът им е, че върлува епидемия, с която не могат да се справят сами. Другата общност е високо технологична общност, но природните ѝ ресурси са пред изчерпване и имат нужда от помощ.

Участниците трябваше да измислят как ще решат проблема в своята общност, помагайки на съседната общност. Тук учителите задаваха посоката на упражнението, акцентирайки върху 3 много важни аспекта: нагласите на местните хора към собствените им ресурси, различията, предразсъдъците и стереотипите в общността и възможностите за партньорство с други общности.

Следващият етап от упражнението беше участниците отново да се разделят на две общности, живеещи на два изолирани острова, но този път едната общност се състоеше от деца със СОП и техните семейства, които имат нужда да бъдат приобщени в друго общество, а другата – от високо развита общност във почти всеки един аспект, чиито членове обаче не ценят и не уважават другите хора, не са съпричастни един към друг, което от своя страна ги прави нещастни.

По време на това упражнение учителите отново успяха да усъвършенстват своите мениджърски способности, а участниците – да усъвършенстват уменията си за работа в екип, партньорство и сътрудничество. У участниците се развиваха или усъвършенстваха качества като емпатия, толерантност, съпричастност. Всички осъзнаха колко е важно да работят съвместно с хора в неравностойно положение, в частност деца със СОП и други общности и култури, използвайки местни ресурси.

Модул 6

Последният модул от модела с подходи се проведе за 5 дни. Участниците бяха разделени на 8 екипа, като във всеки екип присъстваше по 1 учител, в ролята на лидер и водещ на упражнението. Задачата на всички изследвани лица беше да си представят

идеалната среда за едно дете със СОП, в т.ч. семейната, училищната и обкръжаващата среда. На всеки от участниците беше раздаден въпросник с насочващи въпроси, с помощта на които те да успеят да опишат идеалната среда за дете със СОП. След като попълването на въпросниците приключи, част от участниците споделиха най-важните моменти от това, което са записали.

След края на споделянето участниците трябваше да степенуват споделените идеи на високо приоритетни, слабо приоритетни и такива, които не са приоритетни. След това всеки екип трябваше да обсъди разминаванията в приоритетите на отделните си членове, докато не се стигне до тяхното уеднаквяване.

Следващият етап от упражнението беше всеки от екипите да постави цели за един от трите компонента на визията – семейна, училищна, обкръжаваща среда, които трябваше да са измерими, постижими, релевантни на целите на екипа и ограничени във времето. Упражнението завърши с дебрифинг, ръководен от учителите, по време на който участниците споделиха кои са най-важните моменти за тях от упражнението и по какъв начин то е променило техните нагласи към децата със СОП и тяхното приобщаване. По-голямата част от респондентите споделиха, че все повече осъзнават необходимостта от приобщаването на децата със СОП в обществото, че те, както всички други деца, имат право да бъдат щастливи сред своите връстници.

След края на това упражнение, участниците в изследването успяха да усъвършенстват уменията си за работа в екип, сътрудничество и партньорство, а учителите – мениджърските си умения. Всички участници успяха да развият и уменията си за планиране и организиране в процеса по създаване на визията за идеалната среда за децата със СОП. Упражнението допринесе за това изследваните лица да осъзнаят в по-голяма степен необходимостта от приобщаване на децата със СОП, както и собствената им роля в този процес.

Таблица 7. Резултати от експертната оценка

Експерт №	Критерии		
	Критерий 1	Критерий 2	Критерий 3
1	+	+	+
2	+	+	+

3	+	+	+
4	+	+	+
5	+	+	+
6	+	+	+
7	+	+	+
8	+	+	+

Легенда: + = да, - = не, +/- = донякъде

Както се вижда от резултатите в таблицата по-горе и осемте експерта, участващи в изследването оценяват положително предложения модел с подходи за оптимизация на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование по критериите и показателите в експертната карта. Това означава, че намират планирането и организирането на дейностите за ефективно, както и че са създадени подходящи условия за провеждането им, т.е. предложеният модел с подходи е приложим.

Експертите смятат, че апробирането на модела с подходи е довело до усвояване на знания, формиране и развитие на умения, затвърдяване и упражнение на знания и умения, необходими за процеса на приобщаване и интеграция на децата със СОП и у трите целеви групи. Също така са се развили техните: умения за работа в екип, лидерски умения, критично мислене, въображение, наблюдение, възприятие, аналитични процеси и т.н. Участниците в изследването са усвоили умения, които са спомогнали за подобряването и развитието на техните: съобразителност, толерантност, отговорност, емпатия, солидарност, умения за вземане на решения и др.

И осемте експерта смятат, че са създадени условия за активно учене, за мотивация на участниците в процеса по интеграция на децата със СОП, както и за емоционалност и за провокиране на положителни емоции от тяхното участие в този процес

3.3. Анализ на резултатите от контролния етап

Контролният етап от настоящето изследване се проведе в периода март-юни 2017 г. В него отново участие взеха 98 респонденти от общо 106, тъй като членовете на експертната комисия (8 на брой) участваха само във формирация етап.

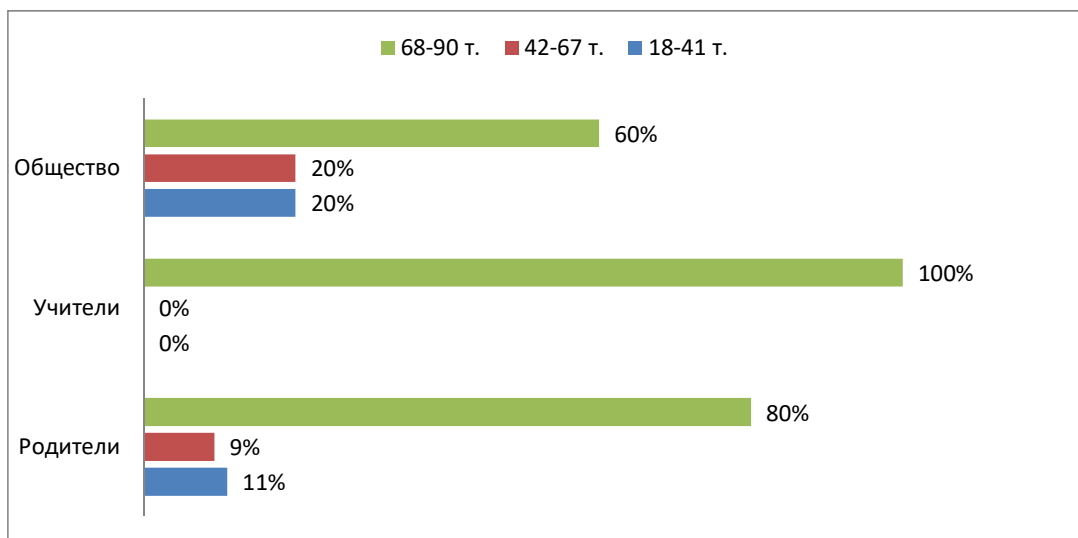
По време на този етап бяха използвани същите инструменти, които бяха използвани и при констатиращия етап, с изключение на Теста на Белбин, а именно: анкетни карти № 1, №2 и №3 от приложенията, изследващи нагласите на учителите, родителите и доброволците, представляващи обществото, относно децата със СОП, техните образователни потребности, нуждата им от приобщаване, ролята на всяка от трите групи в процеса по приобщаването им; анкетни карти №4 и №5, изследващи мениджърските способности на учителите при осъществяване на взаимодействието „семейство-училище-общество”.

Друг инструмент, който използвахме в контролния етап е Теста на Ленсиони, с който участниците в изследването оцениха собствената си работа в екип и основните слабости на екипите, в които са участвали.

В тази подточка ще представим само обобщените резултати на респондентите от въпросниците и ще направим сравнение с резултатите им от констатиращия етап на изследването. Резултатите по отделните критерии могат да бъдат разгледани в Приложение 11.

На Графика 3 са представени обобщените резултати на учителите, родителите и обществото в лицето на доброволците от анкетни карти № 1, № 2 и № 3, след участието им във формирация етап на изследването.

Графика 3. Обобщени резултати на респондентите от анкетни карти № 1/2/3

При по-голямата част от респондентите: 100% от учителите, 80% от родителите и 60% от доброволците, представляващи обществото, се наблюдават положителни нагласи към децата със СОП и тяхната потребност от образование, т.е. те възприемат по-скоро социалния модел на възприемане на увреждането, а именно, че децата със СОП трябва да се обучават заедно със своите връстници в масово училище, училището и обществото трябва да се адаптират към техните потребности и пр. Те са положително настроени и към осъществяването на взаимодействието „училище-семејство-общество” в процеса на приобщаване и интеграция на децата със СОП. Тези резултати са изключително обнадеждаващи, тъй като се наблюдава положителна тенденция при тези две целеви групи в промяната на нагласите им към децата със СОП и желанието им за участие в процеса на интеграция на децата със СОП. Това се потвърждава със сравнението на резултатите на респондентите от констатиращия и контролния етап: при контролния етап 16% повече учители са с положителни нагласи към децата със СОП и са променили мотивацията си за участие в процеса на интеграция на тези деца. При родителите прогресът е още по-голям – цели 21% повече в сравнение с констатиращия етап, което означава, че и много родители на здрави деца са готови да се включат в процеса по интеграция на децата със СОП.

В групата на доброволците, представляващи обществото се наблюдава най-голям прогрес – цели 35% повече в сравнение с констатиращия етап, което показва, че моделът с подходи за оптимизиране на взаимодействието „семејство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование е

ефективен, тъй като е довел до по-голяма ангажираност на обществото към процеса по приобщаване.

Съответно 0% от учителите, 9% от родителите и 20% от обществото в лицето на доброволците проявяват апатично отношение към децата със СОП и тяхната необходимост от образование, т.е. на по-голямата част от въпросите в анкетната карта не са изразили мнение, а са отговорили с „не знам”, отказали са да заемат позиция по разглеждания проблем. Това тяхно отношение се запазва и към осъществяването на взаимодействието „училище-семејство-общество” при осъществяване процеса на интеграция на децата със СОП.

Изключително положително е и че вече няма учители, които да са с отрицателни нагласи към процеса на интеграция на децата със СОП. При родителите и доброволците, представляващи обществото също се наблюдава значителна промяна – само 11% от родителите и 20% от доброволците смятат, че децата със СОП трябва да се обучават в специализирани институции и не искат да вземат участие в процеса по тяхната интеграция в училището и в обществото.

Можем да обобщим, че резултатите са изключително обнадеждаващи и показват промяна в нагласите на учителите, родителите и обществото към потребностите от образование на децата със СОП в положителна посока. Освен това, все по-голяма част от тези три целеви групи е осъзнала своето значение и лична отговорност в процеса по интеграция на децата със СОП и съответно все по-голяма част от тях има желанието и мотивацията да участва активно във взаимодействието „училище-семејство-общество” за осъществяване на приобщаването на тези деца. Това ни показва, че адаптираният и приложен от нас модел с подходи за оптимизиране на това взаимодействие, е с правилна насоченост.

След като анализирахме промяната в резултатите на родителите и учителите е време да преминем и към третата много важна група, имаща съществена роля за успешната интеграция на децата със СОП, а именно обществото. Резултатите на доброволците, представляващи обществото в настоящето изследване, от първия и третия компонент на анкетна карта № 3, ще бъдат представени в Таблица 8. Отново ще бъде направено сравнение на резултатите от контролния и констатиращия етап, за да се отчете прогреса.

Таблица 8. Резултати на доброволците от анкетна карта № 3 – компоненти 1 и 3

Критерий	Показатели		
	<i>Показател 1</i>	<i>Показател 2</i>	<i>Показател 3</i>
Критерий 1	70%	10%	20%
Критерий 3	60%	20%	20%

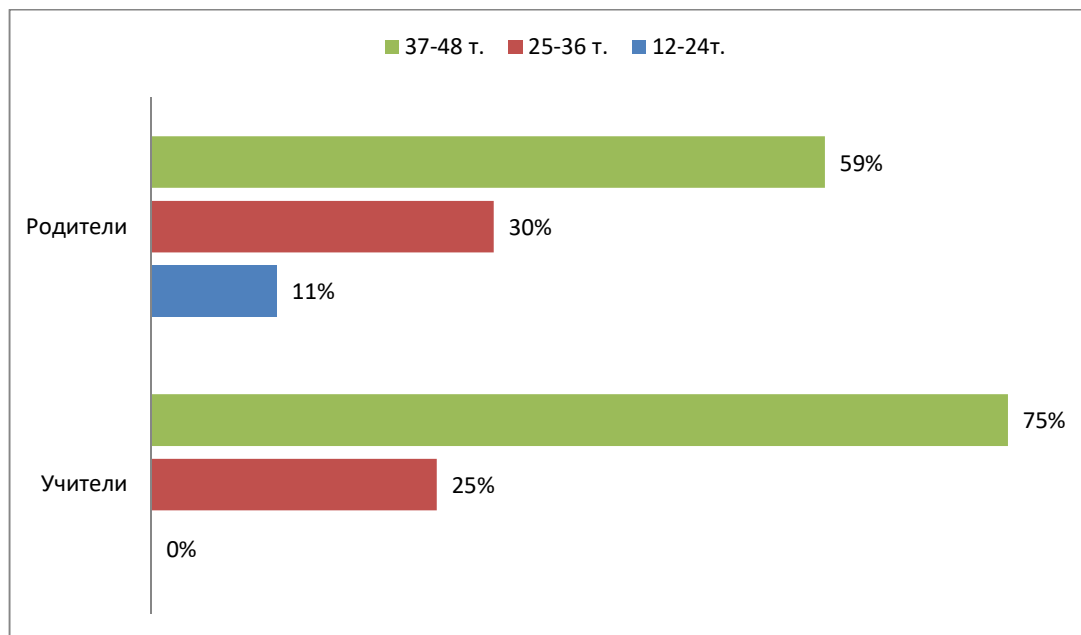
По първи критерий „Информираност на обществото за децата със СОП” вече 70% от доброволците, представляващи обществото, са информирани във висока степен за специалните образователни потребности на децата, което е с 40% повече в сравнение с констатиращия етап. 10% от тях са информирани в средна степен, а 20% - в ниска.

По трети критерий „Желание и мотивация за участие в дейности, свързани с приобщаването на децата със СОП в обществото” 60% от обществото, в лицето на доброволците, са силно мотивирани да участват в дейности, свързани с приобщаването на децата със СОП, т.е. с 40% повече в сравнение с констатиращия етап. 20% от тях притежават средна мотивация, а останалите 20% - ниска.

Тези резултати показват, че приложеният от нас модел от подходи е довел до повишаване на информираността на обществото относно проблемите на децата със СОП и нуждата им от приобщаване. А това само по себе си е повишило значително мотивацията на обществото за участие в процеса по приобщаване.

На *Графика 4* са представени обобщените резултати на учителите и родителите, участвали в изследването, след попълването на целия въпросник, проучващ мениджърските способности на учителите. Резултатите на респондентите по отделните критерии могат да бъдат разгледани в Приложение 11.

Графика 4. Обобщени резултати от анкетните карти, изследващи мениджърските способности на учителите

Графиката по-горе показва, че 75% от учителите и 59% от родителите смятат, че учителите притежават отлично развити мениджърски способности при взаимодействието си с родителите на децата – както със СОП, така и на здрави деца. В сравнение с констатиращия етап процентът на учителите, които смятат, че притежават отлично развити мениджърски способности се е увеличил с 13, а на родителите – с 10. Според 25% от учителите и 30% от родителите мениджърските способности на учителите при взаимодействие с родителите са развити в средна степен. 0% от учителите и 11% от родителите смятат, че учителите притежават много слабо развити или липсващи мениджърски способности при управлението на работата с родителите. В сравнение с констатиращия етап, това е с 13% по-малко при учителите и с 9% по-малко при родителите.

Тези резултати са обнадеждаващи, тъй като отново ни показват, че приложеният от нас модел с подходи за оптимизиране на взаимодействието „училище-семејство-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование е ефективен. Това е така, защото в края на изследването според почти всички родители и учители, участващи в него, учителите вече притежават необходимите знания, умения и качества, за да влязат в ролята си на професионалисти и да направляват успешно взаимодействието между семействата на децата със СОП и семействата на здравите

деца, училищната институция и обществото при осъществяване процеса на интеграция на децата със СОП.

За финал ще представим резултатите на респондентите от Теста на Ленсиони, за да проследим как самите те оценяват слабостите на екипите, в който са работили. Тези резултати могат да послужат като отправна точка за съставяне на нов, по-целенасочен и по-широкообхватен модел с подходи за оптимизиране на взаимодействието „училище-семејство-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование.

Таблица 9. Резултати на респондентите от Теста на Ленсиони: Слабости на екипа

Слабост	Респонденти		
	Учители	Родители	Доброволци
Липса на доверие	13%	42%	30%
Страх от конфликт	62%	48%	30%
Липса на ангажираност	0%	37%	50%
Избягване на търсене на отговорност	62%	46%	20%
Отклоняване от резултатите	13%	38%	40%

Ако обобщим резултатите на трите групи, то най-големите слабости в екипната работа по време на изследването са страхът от конфликти и избягването на търсене на отговорност. Страхът от конфликти може да се приеме като следствие на липсата на доверие между членовете на екипа. Нормално е в новосъздадени екипи, особено с участници, които не са се познавали преди това, да се наблюдава липса на доверие на съзнателно и подсъзнателно ниво. Когато участниците не осъзнават изцяло наличието на този проблем, той започва да се проявява под други форми, като например страх от конфликти. Този страх прави дискусиата в екипа предпазлива, налага автоцензура и парира работата на екипа. Този проблем може да се разреши с провеждането на повече опознавателни срещи, дейности и игри, преди провеждането на същинската част, по време на които участниците в тренинга да изградят необходимото доверие помежду си.

Другата най-голяма слабост в екипната работа по време на изследването, която и трите групи отчитат, е избягването на търсене на отговорност. Тя е следствие от липсата на ангажираност на членовете на екипа, които са склонни да не търсят отговорност от другите участници, тъй като и те са демотивирани от работата в екипа. Липса на ангажираност отчитаме най-вече в групите изследвани лица, които нямат лично отношение към проблема за интеграцията на децата със СОП – това са родителите на здрави деца и обществото в лицето на доброволците. Тази слабост може да се преодолее, като преди същинската част на тренинга се проведат дейности и активности, целящи да създадат емоционална връзка на всички участници към проблема с интеграцията на деца със СОП. Например може да се проведе среща с деца със СОП, да се обяснят техните проблеми и участниците в тренинга да прекарат няколко часа, занимавайки се с децата.

3.4. Анализ на заключителния етап

Заключителният етап от изследването се проведе в периода юли-октомври 2017 година. По време на този етап, на база резултатите от предходните етапи, формулирахме изводи и препоръки за оптимизирането на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование. Също така правихме корекции и допълнения към останалите етапи от изследването.

Анализът и ходът на изследователската дейност, осъществена по темата на дисертацията, дават основание да бъдат направени следните **изводи и препоръки**:

- Установихме съществени разлики в резултатите на учителите, родителите и доброволците, представляващи обществото, от *анкетните карти, изследващи техните първоначални нагласи към децата със СОП, техните образователни потребности и взаимодействието „училище-семейство-общество”*:
 - ✓ Почти всички **учители** бяха положително настроени по тези 3 показателя – около 87%, а останалите 13% са с отрицателни нагласи, като няма апатични учители.
 - ✓ Тук трябва да вземем предвид, че в изследването участват и учители от масови училища, в чиито класове се обучават деца със СОП. На базата на своя опит, те споделят, че реално нямат нищо против децата със СОП, но

когато те не получават подкрепа и помощ от ресурсен учител, масовите учители не могат да им отделят необходимото време при положение, че в класа има още 20+ деца.

- ✓ Също така, според опита на масовите учители, често, поради особеностите на състоянието си, децата със СОП създават проблеми с дисциплината, нарушаващи ритъма на целия клас.
- ✓ Като професионалисти, работещи в сферата на образованието, не би следвало да има учители, които да остават апатични към каквото и да било, още по-малко когато е свързано с децата със СОП. Все пак трябва да отбележим, че процентът апатични учители е сформирани от млади учители, почти без професионален опит, които до момента на изследването не са работили с дете със СОП. Въпреки това, липсата им на опит не бива да служи като оправдание за липсата им на мнение и позиция, особено в съвременния бързоразвиващ се, технологичен свят.
- ✓ Около 60% от **родителите**, участващи в изследването са с положителни нагласи по тези три показателя, 20% са с апатично отношение, а останалите 20% - с отрицателни нагласи.
- ✓ Тук също трябва да отбележим, че в изследването участват и родители на деца в нормата и именно те сформират тези 40% родители с отрицателни нагласи и апатично отношение.
- ✓ Родителите с апатично отношение по въпросите, свързани с децата със СОП и тяхната интеграция, споделят, че в обкръжението си нямат деца със СОП и до този момент не им се е налагало да се замислят по тези въпроси и да си изградят някакво мнение и позиция.
- ✓ Родителите с отрицателни нагласи споделят, че нямат нищо против децата със СОП, но опитът им досега показва, че те са агресивни, неконтролируеми, нарушават дисциплината и не трябва да бъдат интегрирани в масови училища. Споделят, че техните деца често се оплакват от децата със СОП в класа им.
- ✓ Само 40% от **обществото** в лицето на доброволците е с положителни нагласи по трите показателя, 40% от тях са с апатично отношение, а 20% - с отрицателни нагласи.
- ✓ Тъй като, от трите групи, участващи в изследването, обществото е с най-малък досег до деца със СОП и техните проблеми и е най-слабо

информирано по въпроси, свързани с тях, то тези резултати не са изненадващи.

- Резултатите на респондентите от констатиращия етап, за съжаление ни показват нещо често срещано в нашето общество – когато даден проблем не те засяга пряко или не засяга някой от по-близкото ти обкръжение, то не е необходимо да мислиш за него, да се интересуваш от него, да имаш мнение за него, да имаш идеи за неговото разрешаване и желание за участие в дейности, които да допринесат за това. Както виждаме, тази тенденция се наблюдава дори и при процент от младите учители, макар и този процент да е нисък.
- Всичко горепосочено несъмнено показват спешната нужда от предприемането на мерки на всички нива за включване на родителите на здрави деца и обществото в процеса по приобщаване на децата със СОП.
- Наблюдават се и разлики в обобщените резултати на респондентите от *анкетните карти, изследващи мениджърските способности на учителите при работата им с родителите, респ. обществото*, макар и те да не са толкова съществени, тъй като смятаме, че е нормално учителите да оценяват своите умения по-високо, а родителите да са по-критични към тях:
 - ✓ Малко повече от половината учители (62%) и около половината родители (49%) смятат, че учителите имат отлично развити мениджърски способности; много близък е процентът на учителите (25%) и родителите (31%), които смятат, че мениджърските умения на учителите са развити в средна степен и съответно 13% от учителите и 20% от родителите смятат, че мениджърските отношения на учителите са развити в ниска степен.
- Тези резултати са незадоволителни и изискват предприемането на мерки за развитие и усъвършенстване на мениджърските способности на учителите при взаимодействието с родителите, респ. обществото, с цел улесняване процеса на приобщаване и интегриране на децата със СОП.
- Чрез *Теста на Белбин* искахме да установим ролите на участниците при работа в екип, за да сформираме по-лесно екипите за формиращия етап. Учителите влизаха в ролята на лидер на екипа, независимо дали според теста на Белбин тяхната водеща роля е на председател.
- Именно за това искахме да установим водещата роля на всеки учител, за да съобразим с това насоките, които да му даваме, съобразно ролите на останалите

- участници от неговия екип, за да бъде дейността на екипа успешна. Само двама от участващите в изследването учители са с доминираща роля на председател.
- Целта ни беше учителите да се научат да разпознават отделните роли при работата в екип и да умеят да насърчават силните страни на членовете на екипа си, както и да се научат ефективно да отстраняват слабостите.
 - Макар и учителят да притежава една доминираща роля, би следвало той да е възможно най-комплексен и да развива и останалите си роли, най-вече тази на председател, тъй като в екипа той е професионалистът, притежаващ необходимите знания, умения и качества, с помощта на които да направлява правилно и ефективно процеса на интеграция на децата със СОП, създавайки пълноценно взаимодействие с родителите и обществото.
 - След апробирания на практика модел с подходи за оптимизация на взаимодействието „училище-семейство-общество” в условията на интегрирано обучение, установихме положителна промяна в резултатите на респондентите след попълване на същите анкетни карти, които попълниха и в началото на изследването:
 - ✓ 100% от учителите са с положителни нагласи към децата със СОП и техните образователни потребности и са променили мотивацията си за участие в процеса на интеграция на тези деца, което е с 13% повече.
 - ✓ При родителите прогресът е още по-голям – цели 21% повече в сравнение с констатиращия етап, което означава, че и много родители на здрави деца са готови да се включат в процеса по интеграция на децата със СОП.
 - ✓ Нито един от учителите и 12% по-малко от родителите проявяват апатично отношение към децата със СОП и тяхната потребност от образование. Това тяхно отношение се запазва и към осъществяването на взаимодействието „училище-семейство-общество” при осъществяване процеса на интеграция на децата със СОП.
 - ✓ Изключително положително е и че вече няма учители, които да са с отрицателни нагласи към процеса на интеграция на децата със СОП. За сравнение, през констатиращия етап те бяха 13%.
 - ✓ При родителите също се наблюдава значителна промяна – 19% по-малко от тях смятат, че децата със СОП трябва да се обучават в специализирани

институции и не искат да вземат участие в процеса по тяхната интеграция в училището и в обществото.

- ✓ Тези резултати са изключително обнадеждаващи и показват промяна в нагласите на учителите и родителите към потребностите от образование на децата със СОП в положителна посока.
- ✓ Освен това, все по-голяма част от тези две целеви групи е осъзнала своето значение и лична отговорност в процеса по интеграция на децата със СОП и съответно все по-голяма част от тях има желанието и мотивацията да участва активно във взаимодействието „училище-семејство-общество” за осъществяване на приобщаването на тези деца.
- ✓ Това ни показва, че адаптираният и приложен от нас модел с подходи за оптимизиране на това взаимодействие е с правилна насоченост.
- ✓ 20% повече от доброволците, представляващи обществото, са информирани във висока степен за специалните образователни потребности на децата.
- ✓ 20% повече от обществото, в лицето на доброволците, са силно мотивирани да участват в дейности, свързани с приобщаването на децата със СОП.
- ✓ Тези резултати показват, че приложеният от нас модел от подходи е довел до повишаване на информираността на обществото относно проблемите на децата със СОП и нуждата им от приобщаване. А това само по себе си е повишило значително мотивацията на обществото за участие в процеса по приобщаване.
- ✓ Наблюдава се положителна промяна и в резултатите на респондентите от анкетните карти, изследващи мениджърските умения на учителите при осъществяване на взаимодействието си с родителите, респективно обществото: процентът на учителите, които смятат, че притежават отлично развити мениджърски способности се е увеличил с 13, а на родителите – с 10.
- ✓ Тези резултати също са обнадеждаващи и отново ни показват, че приложеният от нас модел с подходи за оптимизиране на взаимодействието „училище-семејство-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование е ефективен.

- ✓ Още едно потвърждение за ефикасността на предложения от нас модел е положителната оценка на всички членове от експертната комисия по всички критерии и показатели от картата за експертна оценка.
- Резултатите на изследваните лица от *Теста на Ленсиони* могат да послужат като отправна точка за съставяне на нов, по-целенасочен и по-широкообхватен модел с подходи за оптимизиране на взаимодействието „училище-семејство-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование.
 - ✓ Като най-големи слабости в екипната работа по време на изследването трите целеви групи отчитат страхът от конфликти и избягването на търсене на отговорност.
 - ✓ Страхът от конфликти може да се приеме като следствие на липсата на доверие между членовете на екипа, което е нормално при новосъздадени екипи, чиито членове не са се познавали до момента.
 - ✓ Този страх прави дискусиата в екипа предпазлива, налага автоцензура и парира работата на екипа.
 - ✓ Проблемът може да се разреши с провеждането на повече опознавателни срещи, дейности и игри, преди провеждането на същинската част, по време на които участниците в тренинга да изградят необходимото доверие помежду си.
 - ✓ Избягването на търсене на отговорност е следствие от липсата на ангажираност на членовете на екипа, които са склонни да не търсят отговорност от другите участници, тъй като и те са демотивирани от работата в екипа.
 - ✓ Липса на ангажираност отчитаме най-вече в групите изследвани лица, които нямат лично отношение към проблема за интеграцията на децата със СОП – това са родителите на здрави деца и обществото в лицето на доброволците.
 - ✓ Тази слабост може да се преодолее като преди същинската част на тренинга се проведат дейности и активности, целящи да създадат емоционална връзка на всички участници към проблема с интеграцията на деца със СОП.

Въпреки положителните резултати от приложения от нас модел с подходи за оптимизация на взаимодействието „училище-семејство-общество” в условията на

интегрирано обучение, отчетените проблеми в констатиращия етап от изследването налагат вземането на навременни мерки на местно, регионално и национално ниво от всички заинтересовани институции, като:

- Залагане на допълнителни часове за упражнения в учебните програми на университетите в направленията „Педагогика”, „Предучилищна и начална педагогика”, „Специална педагогика”, „Социални дейности”, „Психология” и др., които да включват придобиване на умения за работа с родителите и представители на обществото, умения за ефективно направляване на това взаимодействие, в т.ч. мениджърски умения и умения за работа в екип, умения за ефективно ръководене на процеса по интеграция на децата със СОП.
- Организиране на безплатни тренинги, обучения и курсове за квалификация за учителите, които да придобиват и усъвършенстват умения за ефективно ръководене на процеса по интеграция на децата със СОП, в т.ч. умения за работа в екип и мениджърски умения за направляване на взаимодействието „училище-семејство-общество”.
- Организиране на информационни кампании, уъркшопове и други подобни събития, чрез които към училищните дейности да се привлекат родителите както на деца със СОП, така и на деца в нормата.
- Увеличаване сътрудничеството на училищните институции с НПО, които се занимават с интегрирането на децата със СОП в обществото. Чрез съвместната им дейност да се организират различни кампании и дейности, с цел по-голяма информираност и ангажираност на местната общност по проблемите за интеграцията на децата със СОП.

3.7. Статистически анализ на данните

Статистическата обработка на резултатите се извърши с помощта на компютърна програма „Статистически пакет за социални услуги – SPSS“. Използват се методите описателна статистика и оценка на надеждността на използваните анкети с помощта на коефициента за вътрешна консистентност Алфа на Кронбах. Консистентността на айтемите се изследва чрез процедурата за оценка на вътрешната съгласуваност (Cronbach, L.1988 Internal consistency of tests: Analyses old end new.//Psychometrika.Vol.53,№1, March, p.63-70). Стойностите на алфите се тълкуват в съответствие с показаните в таблицата по-долу данни (Цит. По Джонев, С. Социална психология, том 5, София, 2004, стр.47).

За всички използвани анкети беше приложен SPSS анализ и беше изчислена консистентността в отговорите на групите респонденти, което показва надеждността на тестовете. Както се вижда от приложените по-долу таблици, стойностите на Алфата на Кронбах са около и над 0,9, което показва добра консистентност на отговорите. Тази съгласуваност беше измерена за всяка анкета и за всеки един от критериите на констатиращия и контролния етап.

За целта на изследването респондентите бяха разделени на две групи, за да се съпостави взаимодействието между тях и наличието или отсъствието на промяна след въздействието приложено във формирация етап. Анализът показва, че след провеждането на формирация експеримент родителите и обществото са по адекватни на проблемите на децата със СОП.

Статистически значимите разлики говорят, че трябва да се предприемат действия за да се развие възможността средата. Там където няма статистически значими разлики между двете училища, реално има функционираща среда, която вече е подготвена за интегриране.

Това означава, че децата са включени в средата, независимо от вида и големината на училището. Нормативното обезпечаване е ефективно и съответства на процеса. Специфичните профили по изкуство и предприемачество показват, че децата могат да бъдат интегрирани във всяка среда. Там където има статистически значими разлики съществува тенденция, която трябва да бъде изследвана. Средата е достатъчно устойчива, за да се предвидят иновации, чието приемане и реализиране ще бъде изследвано допълнително. Във всяка среда интеграцията придобива своя модифициран профил и като цяло бележи тенденция за развитие. При формирация етап групата при която има ефект са родителите. Това означава, че институцията трябва да предлага неформални инициативи и активности за родителите, така че да ги стимулира да сътрудничат, да се изгради доверие и партньорство, за да продължат дейността с децата в къщи и да се подкрепят взаимно.

SPSS АНАЛИЗ НА АНКЕТА №1 - УЧИТЕЛИ

Критерии 1 – Нагласи и възприемане на децата със СОП

Критерии 2 – Нагласи и възприемане на образованието за деца със СОП

Критерии 3 – Възприемане и нагласи към взаимодействието семейство-училище-общество

Scale: констатиташ етап - критерий 1

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.987	8

Scale: констатиращ етап - критерий 2

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.984	5

Scale: констатиращ етап - критерий 3

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.947	5

Scale: контролен етап - критерий 1

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.857	8

Scale: контролен етап - критерий 2

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.964	5

Scale: контролен етап - критерий 3

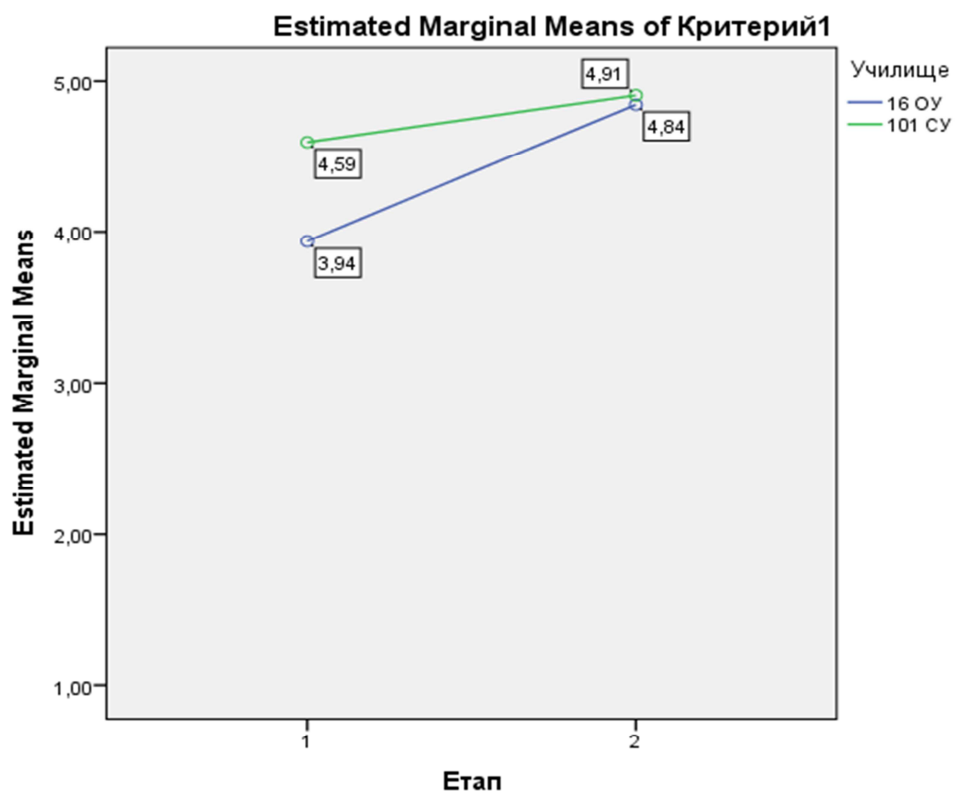
Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
.714	5

Сравнителен анализ
на резултатите на 16 ОУ и 101 СУ по критерий 1
на констатиращия и контролния етап

Критерий 1	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
16 ОУ	3,94	1,72	4,84	0,31	0,91	1,29	,287
101 СУ	4,59	0,33	4,91	0,19	0,31	3,87	,030
Разлика	-0,66		-0,06		0,59		
t	-0,75		-0,34		0,84		
α	,481		,743		,461		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.
 Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.
 Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

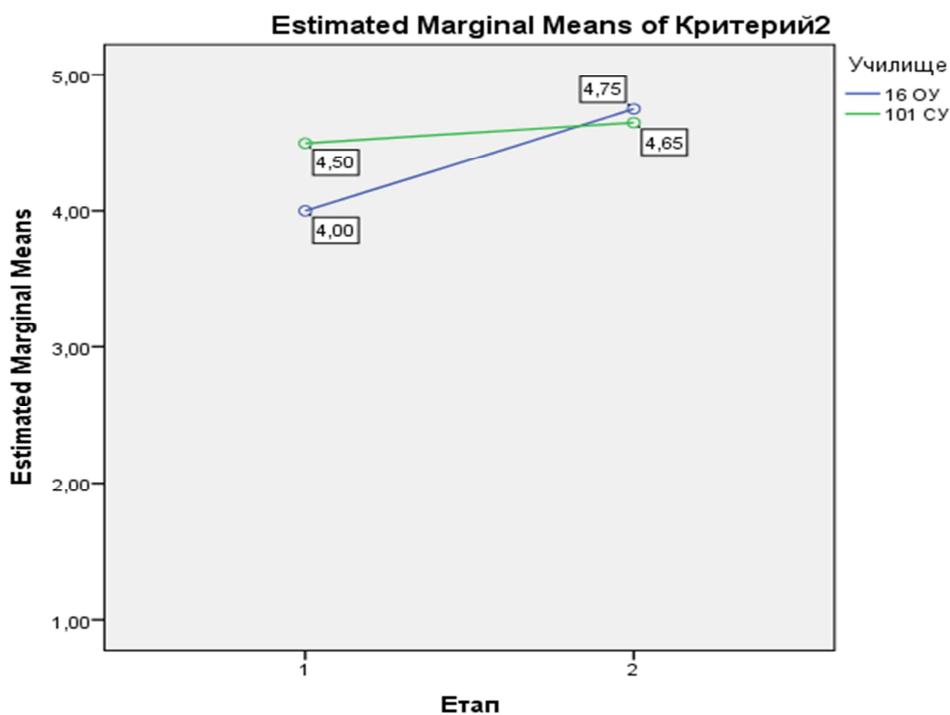
Сравнителен анализ
на резултатите на 16 ОУ и 101 СУ по критерий 2
на констатиращия и контролния етап

Критерий 2	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
16 ОУ	4,00	1,61	4,75	0,50	0,75	1,35	,270
101 СУ	4,50	0,58	4,65	0,47	0,15	1,00	,391
Разлика	-0,50		0,10		0,60		
t	-0,59		0,29		1,04		
α	,580		,781		,338		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

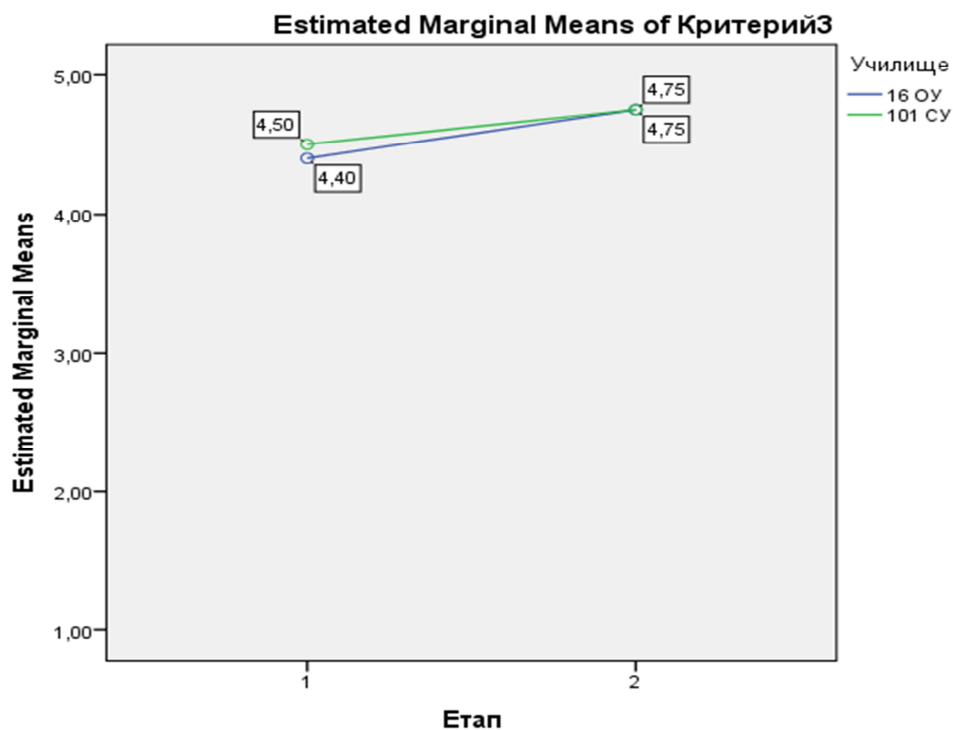
Сравнителен анализ
на резултатите на 16 ОУ и 101 СУ по критерий 3
на констатиращия и контролния етап

Критерий 3	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
16 ОУ	4,40	0,95	4,75	0,38	0,35	1,22	,310
101 СУ	4,50	0,42	4,75	0,30	0,25	1,00	,391
Разлика	-0,10		0,00		0,10		
t	-0,19		0,00		0,26		
α	,854		1,000		,802		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

SPSS АНАЛИЗ НАНКЕТА №2 - РОДИТЕЛИ

Критерии 1 – Нагласи и възприемане на децата със СОП

Критерии 2 – Нагласи и възприемане на образованието за деца със СОП

Критерии 3 – Възприемане и нагласи към взаимодействието семейство-училище-общество

Scale: констативен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.983	8

Scale: констатиращ етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.416	5

Scale: констатиращ етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.979	5

Scale: контролен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.963	8

Scale: контролен етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.625	5

Scale: контролен етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.969	5

Отговорите на въпросите от Критерий 2 не са консистентни на констатиращия етап и са консистентни на контролния етап.

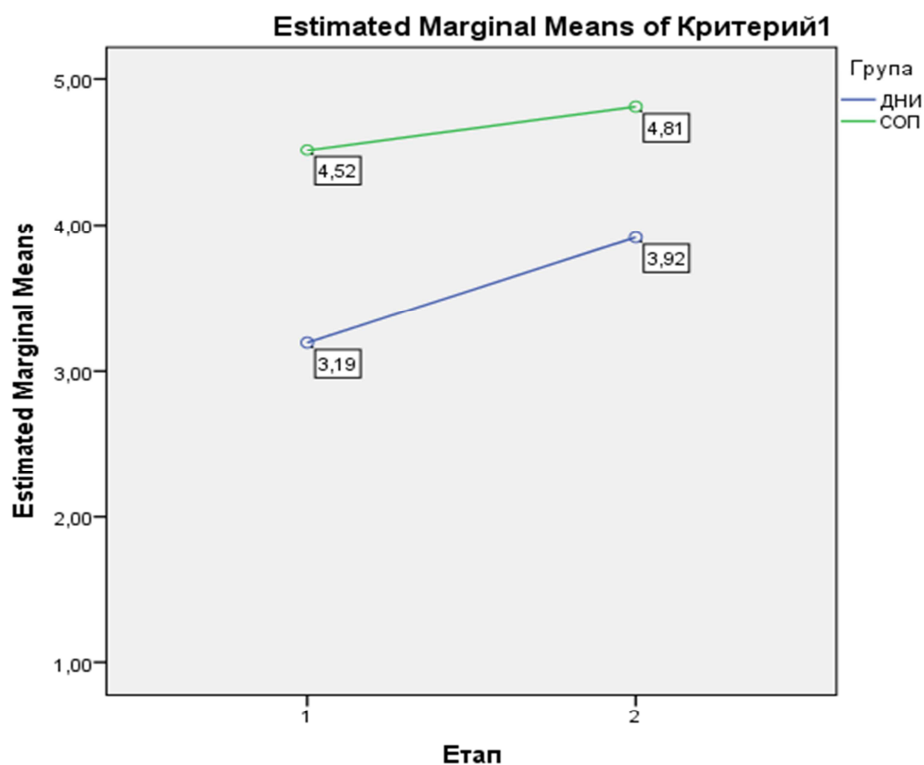
Сравнителен анализ
на резултатите на родители на деца с норма интелект и
родители на деца със СОП по критерий 1
на констатиращия и контролния етап

Критерий 1	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
ДНИ	3,19	1,20	3,92	1,03	0,72	10,62	,000
СОП	4,52	0,48	4,81	0,29	0,30	6,25	,000
Разлика	-1,32		-0,90		0,43		
t	-6,45		-5,31		5,13		
α	,000		,000		,000		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Има статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Има статистически значимо различие между промяната в двете групи.

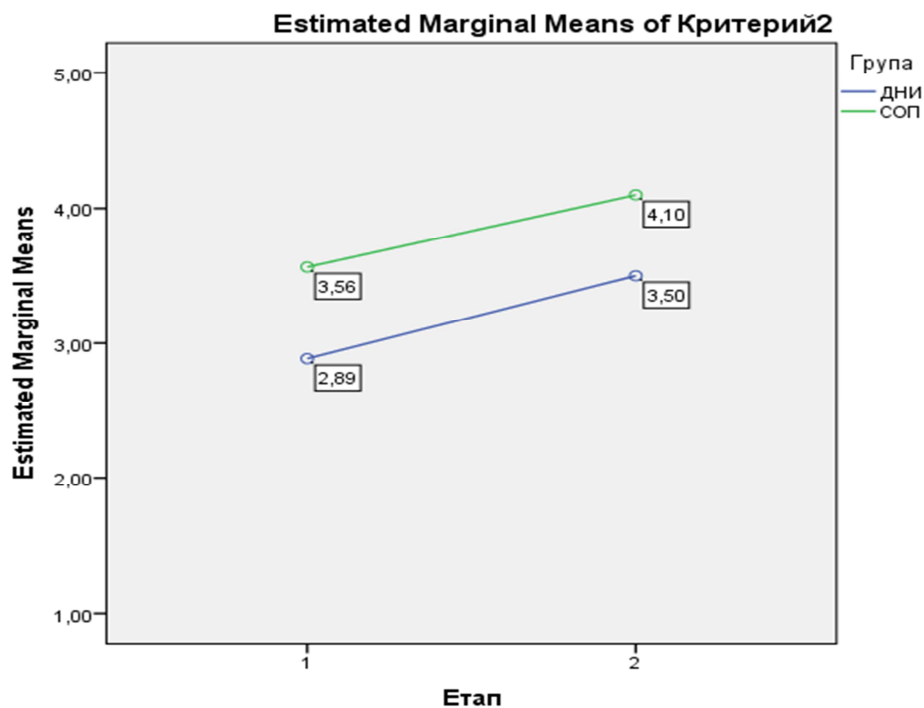
Сравнителен анализ
на резултатите на родители на деца с норма интелект и родители на
деца със СОП по критерий 2
на констатиращия и контролния етап

Критерий 2	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
ДНИ	2,89	0,73	3,50	0,89	0,62	10,87	,000
СОП	3,57	0,75	4,10	0,66	0,54	9,38	,000
Разлика	-0,68		-0,60		0,08		
t	-4,09		-3,41		1,00		
α	,000		,001		,322		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Има статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

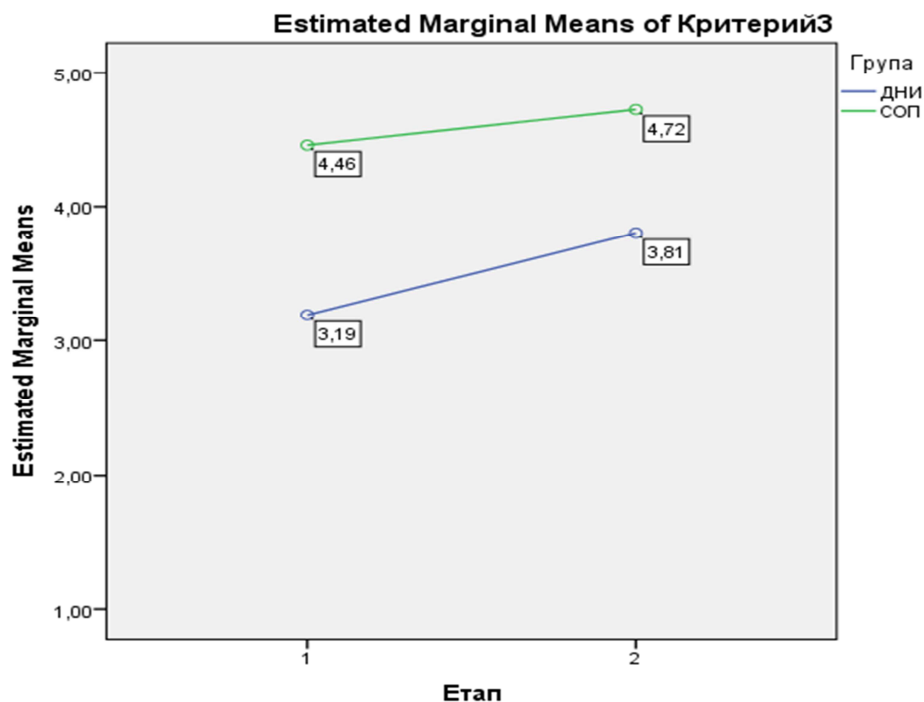
Сравнителен анализ
на резултатите на родители на деца с норма интелект и родители на
деца със СОП по критерий 3
на констатиращия и контролния етап

Критерий 3	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
ДНИ	3,19	1,13	3,81	1,05	0,62	9,29	,000
СОП	4,46	0,56	4,73	0,42	0,27	5,06	,000
Разлика	-1,27		-0,92		0,35		
t	-6,36		-5,16		4,15		
α	,000		,000		,000		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Има статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Има статистически значимо различие между промяната в двете групи.

SPSS АНАЛИЗ НА АНКЕТА №3 - ОБЩЕСТВО

Критерии 1 – Информираност на обществото за децата със СОП

Критерии 2 – Нагласи и възприемане на децата със СОП

Критерии 3 – Желание и мотивация за участие в дейности, свързани с приобщаването

Scale: констативен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.920	2

Scale: констатиращ етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.919	13

Scale: констатиращ етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.966	5

Scale: контролен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.780	2

Scale: контролен етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.939	13

Scale: контролен етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.939	5

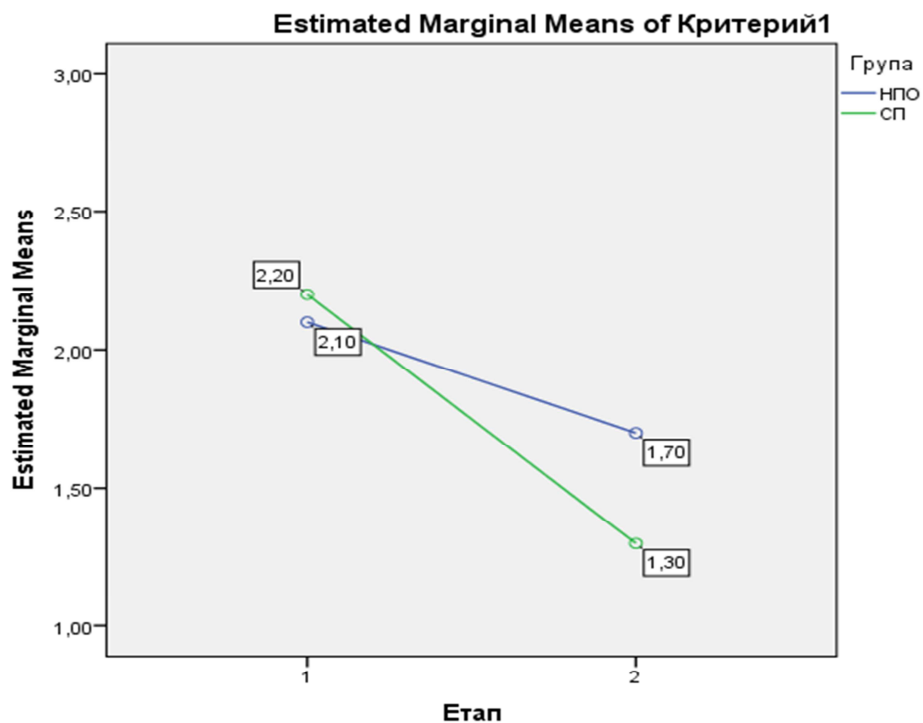
Сравнителен анализ
на резултатите на представители на НПО и доброволци на случаен
принцип по критерий 1
на констатиращия и контролния етап

Критерий 1	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
НПО	2,10	0,89	1,70	0,97	-0,40	-2,14	,099
СП	2,20	0,91	1,30	0,45	-0,90	-3,09	,037
Разлика	-0,10		0,40		0,50		
t	-0,18		0,83		1,44		
α	,865		,438		,187		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

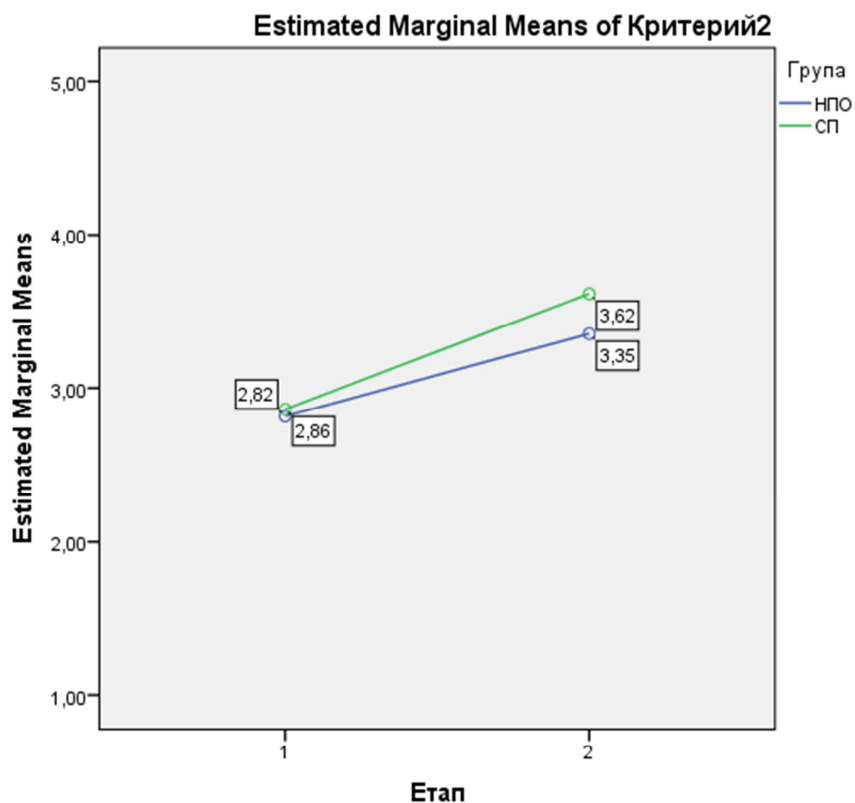
Сравнителен анализ
на резултатите на представители на НПО и доброволци на случаен
принцип по критерий 2
на констатиращия и контролния етап

Критерий 2	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
НПО	2,82	1,06	3,35	1,22	0,54	2,59	,061
СП	2,86	0,32	3,62	0,51	0,75	7,04	,002
Разлика	-0,05		-0,26		-0,22		
t	-0,09		-0,44		-0,92		
α	,928		,676		,393		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

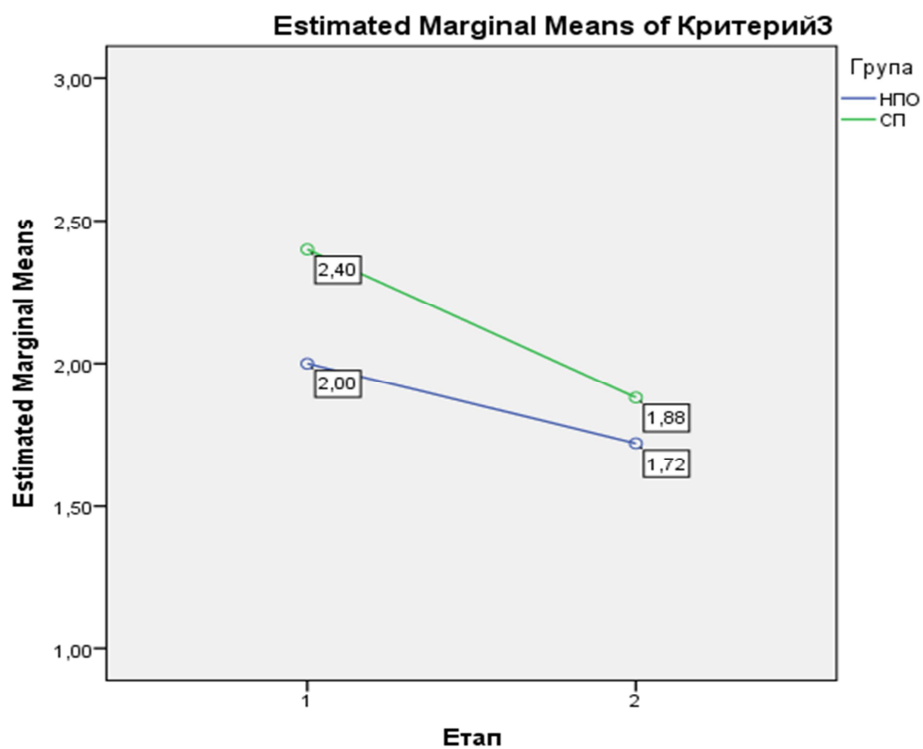
Сравнителен анализ
на резултатите на представители на НПО и доброволци на случаен
принцип по критерий 3
на констатиращия и контролния етап

Критерий 3	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
НПО	2,00	0,96	1,72	0,99	-0,28	-2,06	,108
СП	2,40	0,37	1,88	0,58	-0,52	-4,33	,012
Разлика	-0,40		-0,16		0,24		
t	-0,87		-0,31		1,33		
α	,423		,764		,222		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

**SPSS АНАЛИЗ НА АНКЕТА №4 – УЧИТЕЛИ
МЕНИДЖЪРСКИ СПОСОБНОСТИ НА УЧИТЕЛИТЕ**

Критерии 1 – Наличие на организаторски и координационни умения

Критерии 2 – Ефективно и пълноценно общуване между страните

Критерии 3 – Наличие на сътрудничество между родители и учители

Scale: констативен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.975	8

Scale: констатиращ етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.991	8

Scale: констатиращ етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.973	7

Scale: контролен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.978	8

Scale: контролен етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.974	8

Scale: контролен етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.973	7

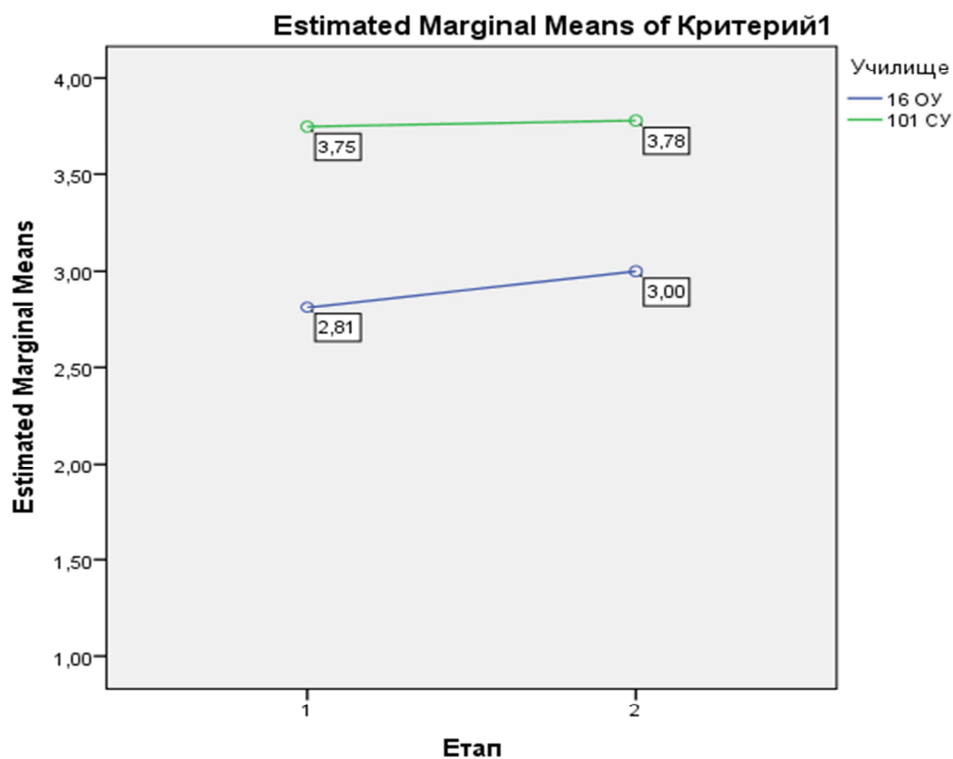
Сравнителен анализ
на резултатите на 16 ОУ и 101 СУ по критерий 1
на констатиращия и контролния етап

Критерий 1	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
16 ОУ	2,81	0,83	3,00	0,61	0,19	1,57	,215
101 СУ	3,75	0,35	3,78	0,44	0,03	0,40	,718
Разлика	-0,94		-0,78		0,16		
t	-2,09		-2,08		1,09		
α	,082		,083		,317		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

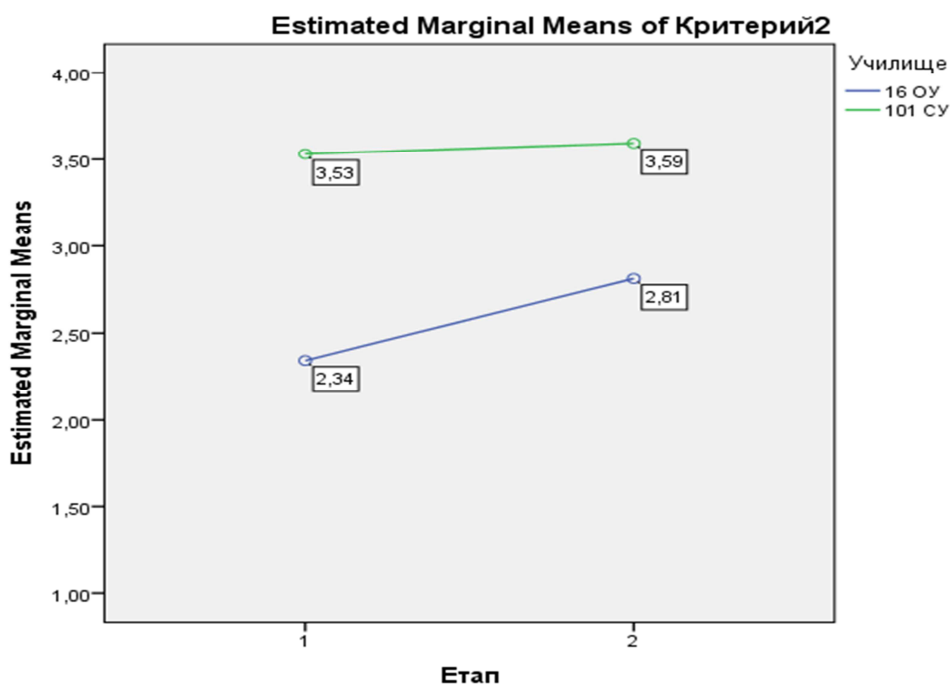
Сравнителен анализ
на резултатите на 16 ОУ и 101 СУ по критерий 2
на констатиращия и контролния етап

Критерий 2	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	a
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
16 ОУ	2,34	1,08	2,81	0,93	0,47	3,96	,029
101 СУ	3,53	0,54	3,59	0,49	0,06	1,00	,391
Разлика	-1,19		-0,78		0,41		
t	-1,96		-1,49		3,04		
a	,098		,187		,023		

Няма статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Има статистически значимо различие между промяната в двете групи.

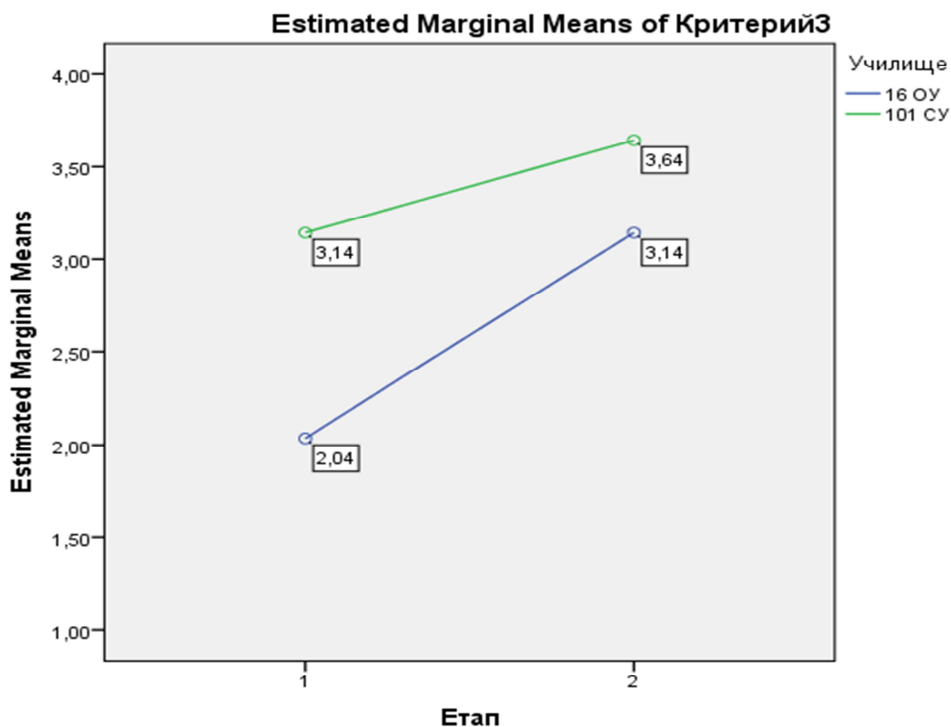
Сравнителен анализ
на резултатите на 16 ОУ и 101 СУ по критерий 3
на констатиращия и контролния етап

Критерий 3	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
16 ОУ	2,04	0,77	3,14	0,61	1,11	9,08	,003
101 СУ	3,14	0,35	3,64	0,47	0,50	3,66	,035
Разлика	-1,11		-0,50		0,61		
t	-2,62		-1,30		3,31		
α	,039		,241		,016		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Няма статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Има статистически значимо различие между промяната в двете групи.

**SPSS АНАЛИЗ НА АНКЕТА №5 – РОДИТЕЛИ
МЕНИДЖЪРСКИ СПОСОБНОСТИ НА УЧИТЕЛИТЕ**

Критерии 1 – Наличие на организаторски и координационни умения

Критерии 2 – Ефективно и пълноценно общуване между страните

Критерии 3 – Наличие на сътрудничество между родители и учители

Scale: констативен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.992	8

Scale: констатиращ етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.990	8

Scale: констатиращ етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.987	7

Scale: контролен етап - критерий 1

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.993	8

Scale: контролен етап - критерий 2

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.993	8

Scale: контролен етап - критерий 3

Reliability Statistics	
Cronbach's Alpha	N of Items
.990	7

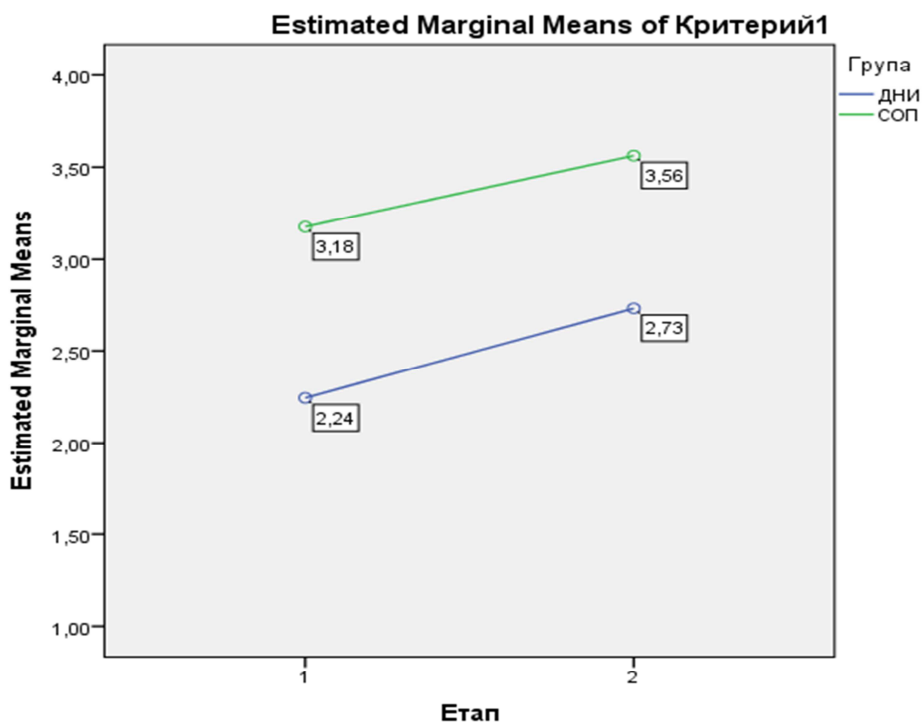
Сравнителен анализ
на резултатите на родители на деца с норма интелект и родители на
деца със СОП по критерий 1
на констатиращия и контролния етап

Критерий 1	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
Група	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
ДНИ	2,24	1,02	2,73	0,85	0,49	7,71	,000
СОП	3,18	0,58	3,56	0,48	0,39	6,39	,000
Разлика	-0,93		-0,83		0,10		
t	-5,02		-5,36		1,14		
α	,000		,000		,257		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Има статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

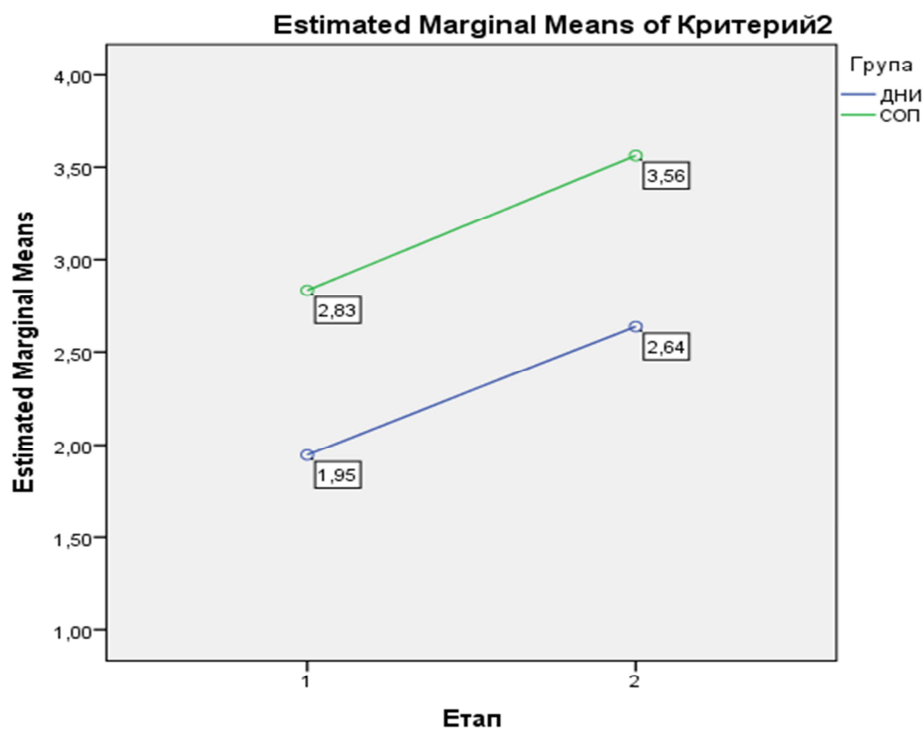
Сравнителен анализ
на резултатите на родители на деца с норма интелект и родители на
деца със СОП по критерий 2
на констатиращия и контролния етап

Критерий 2	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
Група	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
ДНИ	1,95	1,03	2,64	0,96	0,69	9,96	,000
СОП	2,83	0,68	3,56	0,49	0,73	14,22	,000
Разлика	-0,89		-0,93		-0,04		
t	-4,54		-5,43		-0,44		
α	,000		,000		,665		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Има статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Няма статистически значимо различие между промяната в двете групи.

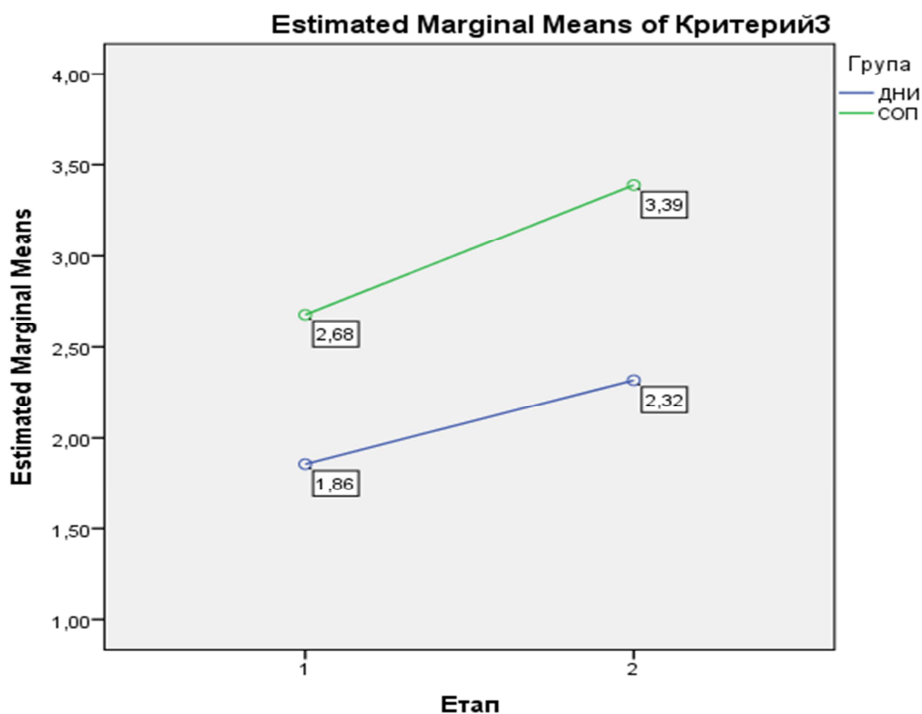
Сравнителен анализ
на резултатите на родители на деца с норма интелект и родители на
деца със СОП по критерий 3
на констатиращия и контролния етап

Критерий 3	Констатиращ етап		Контролен етап		Промяна	t	α
Група	Средна стойност	Стандартно отклонение	Средна стойност	Стандартно отклонение			
ДНИ	1,86	0,90	2,32	1,03	0,46	8,31	,000
СОП	2,68	0,69	3,39	0,53	0,71	14,53	,000
Разлика	-0,82		-1,07		-0,25		
t	-4,58		-5,85		-3,38		
α	,000		,000		,001		

Има статистически значимо различие между двете групи на констатиращия етап.

Има статистически значимо различие между двете групи на контролния етап.

Има статистически значимо различие между промяната в двете групи.

3.6. Анализ на заключителния етап

Заключителният етап от изследването се проведе в периода юли-октомври 2017 година. По време на този етап, на база резултатите от предходните етапи, формирахме изводи и препоръки за оптимизирането на взаимодействието „семејство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение и приобщаващо образование. Също така правихме корекции и допълнения към останалите етапи от изследването.

Анализът и ходът на изследователската дейност, осъществена по темата на дисертацията, дават основание да бъдат направени някои обобщения, които са във връзка с основната хипотеза.

Заключение

През последните години, когато става въпрос за децата със СОП, фокусът пада върху тяхната интеграция и върху това къде е по-добре да бъдат обучавани те. Специалистите в сферата, редом с родители и учители дискутират този въпрос, търсейки най-подходящият избор за конкретното дете. Без никакво съмнение е, че всяко дете има право да получи качествено образование, съобразно индивидуалните му особености и възможности. Образование в масово училище, осигуряващо му достъпна и подкрепяща среда, заобиколено от своите връстници, предоставящо му ресурсно подпомагане, специалисти според личните нужди, индивидуални образователни програми, дидактически материали, помагала и др.

Но вече не става въпрос само за интеграцията на децата със СОП в образователните институции, а и за приобщаването им в обществото. Децата със СОП няма как да бъдат приобщени и интегрирани успешно в обществото, ако нагласите и настроенята от страна на гражданите към тях са негативни. За съжаление, дори и в съвременното, бързоразвиващото се, технологично, демократично и все по-мултикултурно общество, в което живеем, у хората в България все още доминират погрешни представи за хората с увреждания и в частност децата със СОП. Погрешни

представи, като негативизъм, съжаление, безразличие. Това налага предприемането на мерки за преодоляване на тези бариери и промяна в предразсъдъците, стереотипите и нагласите на обществото към хората с увреждания, в частност децата със СОП.

Именно затова, за успешна интеграция на децата със СОП можем да говорим, когато налице са три предпоставки – здрава семейна среда, подкрепяща и достъпна училищна среда, където детето е в контакт със своите връстници и толерантна и приемаща обществена среда, мотивирана да спомогне процеса по приобщаването. Това обуславя значимостта на темата на настоящата разработка – оптимизиране на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение.

Очертавайки теоретичните параметри на проблема се фокусирахме върху ролите и значението на трите целеви групи за развитието на детето и за процеса на интеграция на децата със СОП. Разгледахме различни теории за ролята на семейството в процеса на развитие на детето, за да покажем колко важна е семейната среда за изграждането на пълноценни личности. След това преминахме към различните реакции на родителите спрямо заболяването или увреждането на детето и принципите, по които те трябва да ръководят отглеждането и възпитанието на дете със СОП. Спряхме се и на някои от формите за подготовка на родителите за деца със СОП. Разгледахме няколко основни подхода, с помощта на които да направим интерпретация на релацията „семейство-общество”.

След това преминахме към ролята на обществото за развитието и приобщаването на децата със СОП, акцентирайки върху няколко основни теми: развитието на грижата на обществото към децата със СОП през годините; отговорността на обществото към децата и хората с увреждания; развитието и функционирането на доброволните обществени организации и ролята на благотворителността, милосърдието и дарителството.

Накрая завършихме с ролята на училището за интеграцията и приобщаването на деца със СОП, като разгледахме накратко: ролята на специалните училища в зараждането на идеята за интеграция; същността и особеностите на интегрираното обучение и на приобщаващото образование, като разгледахме и концепцията за невроразнообразието. Разгледахме и анализирахме още новите законодателни промени в политиките за образование на децата със СОП.

В процеса на интеграция, за да е успешно взаимодействието между тези три групи, е необходимо то да бъде направлявано ефективно, като се създадат условия на доверие, партньорство и сътрудничество. Най-подходящ за ролята на негов мениджър несъмнено е учителят, в качеството си на професионалист, който притежава необходимия набор от знания, умения и качества. Това от своя страна налага да бъдат изследвани мениджърските способности на учителите, както и уменията им за работа в екип. С оглед темата на дисертацията наложително беше да изследваме и нагласите на учителите, родителите и обществото относно децата със СОП, образователните им потребности, желанието на всяка от страните да участва в процеса по интеграция и пр.

На база резултатите от това констатиращо проучване създадохме модел от подходи за оптимизиране на взаимодействието „семейство-училище-общество”, който включва различни дейности, най-вече под формата на ролеви игри, които да създадат условия на партньорство и доверие между трите целеви групи и да помогнат на всеки от участниците в изследването да придобие и/или усъвършенства полезни знания и умения, необходими за осъществяване процеса на интеграция; да промени нагласите на изследваните лица (най-вече на представителите на обществото и родителите на здрави деца) към децата със СОП; да мотивира участниците в изследването да участват активно в дейности, свързани с приобщаването на децата със СОП.

След това проведохме контролно проучване на нагласите на трите целеви групи, идентично с това от констатиращия етап, за да установим дали с приложения на практика модел сме успели да постигнем положителна промяна в резултатите, индикираща за оптимизацията на взаимодействието „семейство-училище-общество”. Такава положителна промяна бе установена и при трите групи респонденти в различна степен – в някои случаи значителна, в други минимална. Можем да кажем, че крайните резултати са обнадеждаващи, но въпреки това прилагането на някои мерки от заинтересованите институции на местно, регионално и национално ниво, би довела до още по-удовлетворяващи резултати. Мерки като: промяна в учебните програми на висшите учебни заведения, организиране на безплатни тренинги и обучения за учителите, организиране на информационни кампании и събития, по-голямо сътрудничество с НПО и др.

Смятаме, че първоначално поставената цел на дисертацията е постигната, формираните основни задачи – решени, а заложените хипотези - потвърдени.

Основните научни приноси на дисертационния труд са:

- 1) Предлагането на малко по-различен поглед върху взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение, в което главно действащо лице е учителят-мениджър.
- 2) Използването на стандартизирани инструменти за нуждите на взаимодействието между триадата семейство-училище-общество.
- 3) Представянето на мениджърските умения на учителя и уменията за работа в екип като основни предпоставки за изграждане на партньорски отношения между семейството, училището и обществото, с цел ефективна интеграция и приобщаване на децата със СОП.
- 4) Разработването на модел с подходи за оптимизиране на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение, включващ разнообразни дейности и ролеви игри, чрез които почти неусетно и с лекота се създава обстановка на доверие и сътрудничество между целевите групи, а това от своя страна допринася за ефективното приобщаване на децата със СОП.
- 5) Възможност за разработване на разширени и по-целенасочени модели с подходи за оптимизиране на взаимодействието „семейство-училище-общество” в условията на интегрирано обучение, по примера на този от настоящето изследване, които да бъдат прилаган на практика в различни обучения, тренинги, програми, проекти, инициативи и пр., свързани с приобщаването и интеграцията на децата със СОП.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. Списание „Образование и квалификация“, брой 3, 2002г. -
„Диагностични характеристики на взаимодействието помощно училище – семейство“
2. Списание „Специална педагогика“, юни 2002г. – „Оптимизация на взаимодействието семейство – помощно училище – общество“
3. Списание „Специална педагогика“, юни 2008г. – „Работата със семействата на децата с умствена изостаналост – фактор за положителна промяна на обществените нагласи“
4. Списание „Специална педагогика“, януари 2011г. – „Холистичен подход при формиране на положителни обществени нагласи спрямо децата със специални образователни потребности“

ОТПЕЧАТАНИ ДОКЛАДИ

1. Interaction models at integration of children with special educational needs -
Международна научна конференция юни 2013, Бургас
2. Възможности за използване на електронното обучение при деца с умствена изостаналост - Сборник научни доклади от Докторантски научен семинар 6-8 юни 2014, София